

KUR'ÂN'DAKİ TEVHÎD ANLAYIŞI VE İNANÇ İLKELERİ BAĞLAMINDA MODERN KİŞİSEL GELİŞİMİN ELE ALINMASI

CONSIDERATION OF MODERN PERSONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF
THE UNDERSTANDING OF TAWHID AND THE PRINCIPLES OF FAITH IN THE QUR'ÂN

MUSTAFA BADEM

DR., DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, MÜEZZİN KAYYIM
DR., PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS, MUEZZIN TRUSTEE
MERSİN, TÜRKİYE

mustafabadem46@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-5959-3603>

AHMET ÖZ

PROF. DR., KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI
PROF. DR., KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
BASIC ISLAMIC SCIENCES TAFSIR DEPARTMENT
KAHRAMANMARAŞ, TÜRKİYE

ahmetoz3@yahoo.com

<http://orcid.org/0000-0001-9499-4226>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1648248>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
28 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted
16 Haziran / June 2025

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as: Badem, Mustafa – Öz, Ahmet, "Kur'ân'daki Tevhîd Anlayışı ve İnanç İlkeleri Bağlamında Modern Kişisel Gelişimin Ele Alınması [Consideration of Modern Personal Development in the Context of the Understanding of Tawhid and the Principles of Faith in the Qur'ân]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 12/1 (Haziran/June 2025): 381-425.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Lisans / License: Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) /Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).
Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

KUR'ÂN'DAKİ TEVHÎD ANLAYIŞI VE İNANÇ İLKELERİ BAĞLAMINDA MODERN KİŞİSEL GELİŞİMİN ELE ALINMASI¹

Öz

Kişisel gelişim, nitelikli bir hayat sürmek için bireylerin kendisini istek ve hedefleri doğrultusunda donanımlı hale getirmesidir. Kişisel gelişim öğretileri gerek fizikî yetenekler yönünden gerekse duygusal yönden bireyleri hayatın inişli çıkışlı süreçlerine maddi ve manevi yönden dayanıklı hale getirmektedir. Potansiyelde bulunan güçlerin ve yeteneklerin açığa çıkmasını sağlayarak kişiyi bulunduğu konumdan daha ileri bir seviyeye ulaştırmaktadır. Kişilerin karşılaştıkları ruhsal problemlere çözümler üretmesine yardımcı olmakta, muhtemel zorluklara karşı onu motive etmektedir. Hedefe giden aşamaları planlayıp yönetmesinde ona yol göstermektedir. Kişinin çevresinde bulunan imkânları kendi lehine kullanabilmesini sağlayarak iş ve kariyer hayatında başarılı olmasını sağlamaktadır. Tüm bunların neticesinde bireyler, hedeflediği hayat standartlarına ulaşabilmekte ve uyum sağlayabilmektedir. Kişisel gelişim çalışmaları, bireylerin hayata bakışını gözle görülür biçimde etkilemektedir. Bu etkilenme genellikle olumlu yöndedir. Ancak dinî, kültürel ve bireysel anlayış farklarından kaynaklanan birtakım problemlerli düşünceler de bu çalışmaların içeriğinde yer almaktadır. Bunlardan birisi de İslâm itikadî açısından sorunlu olan kişisel gelişim öğretileridir. Örneğin; bazı kişisel gelişim öğretilerinde kutsallaştırılan dünyevî başarı anlayışı, Kur'ân'da vaat edilen ahiret kazanımları ile çelişmektedir. Bu öğretilerde cennet, cehennem, ödül, ceza gibi hususlar göz ardı edilmektedir. Seküler bir anlayışla ortaya konulan öğretiler, dünya hayatının bir imtihan olduğu göz ardı edilerek ve ahiret hayatı yok sayılarak muhataplara sunulmaktadır. Kur'ân'ın öngördüğü tevekkül anlayışına sahip olma, hafv ve reca arasında olma, Allah'ın rızasını arama gibi hususlara bu çalışmalarda değinilmemektedir. Bu da Kur'ân'ın ortaya koymuş olduğu inanç ilkelerine uygun davranmak isteyen bireyleri yanlış sevk etmektedir. Bu nedenlerle kişisel gelişimin itikadî açıdan doğru ve yanlış yönlerinin Kur'ân ışığında incelenmesi gayesiyle böyle bir çalışma yapılmıştır. Nitekim Kur'ân, insan hayatına yön veren ve onu olgunlaştıran birçok önemli ilkeyi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onda kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek önemli görüşler bulunmaktadır. Öne sürülen bu görüşler, diğer kişisel gelişim kitaplarından farklı ve orijinaldir. Zira onun görüşlerini benimseyen birey ve toplumlar, önemli başarılar elde etmiştir. İman, ahlâk ve ameli birleştiren yapısı, bu başarıların en önemli nedenidir. Çünkü Kur'ân'da sadece dünyaya endeksli bir hayat anlayışı reddedilmektedir. Onda ortaya konulan görüşler, aşkın bir yaratıcının varlığı merkeze alınarak ölümden sonraki hayata uzanmaktadır. Dünya hayatında çeşitli nedenlerden dolayı tam olarak tesis edilemeyen adaletin, ahirette tesis edileceği bildirilmektedir. Zulüm ve haksızlık edenler cezalandırılarak haksızlığa uğrayanların ise haklarının kendilerine iade edileceği; iyi işler yapanların cennetle ödüllendirilecekleri vaat edilmiştir. Doğal olarak bireylerden bu anlayış üzere davranmaları ve dünya hayatının bir imtihan olduğu bilinciyle hareket etmeleri beklenmektedir. Bu imtihanda yapılan işlerin değer kazanabilmesi ise Allah'ın rızasına göre hareket etmeye bağlıdır. Bireyler attığı her adımı, girdiği her işi, üzerine düşen bütün tedbirleri alarak yapmalı; sonucunu ise Allah'a bırakmalıdır. Çünkü yapılan işlerin olumlu ya da olumsuz sonuçlanması da bu imtihanın bir parçasıdır. Neticede elde edilen sonucun Allah'tan geldiğine inanarak rıza göstermelidir. Ayrıca her mümin hafv ve reca arasında bir durumda olmalıdır. Ne kendi kurtuluşunu garanti görmeli

¹ Bu çalışma 05.09.2024 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız “Kur'an'a Göre Kişisel Gelişim” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

ne de ümitsizliğe kapılmalıdır. Kur'ân'ın ortaya koyduğu kişisel gelişim öğretileri, bu inançlar üzerine bina edilmektedir. Dolayısıyla bu inanç ve düşünceye sahip olma, bireylerin dünya hayatında yaptıkları işlerde adımlarını daha dikkatli atmalarına vesile olmaktadır. Onları iyi ve güzel işler yapmaya sevk etmekte, kötü işler yapmaktan alıkoymaktadır. Bireylerin vicdanlarında pozitif yönde bir otokontrol sistemi oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Allah rızasının kazanılması uğruna, gönüllülük esasına dayalı birçok adım bu inanç vesilesiyle atılmaktadır. Güzel ahlâka dair birçok haslet, bu inancın sayesinde yeşermektedir. Netice itibarıyla bu çalışmada Kur'ân'da ortaya konulan tevhid anlayışı ve inanç ilkeleri bağlamında modern kişisel gelişim ele alınmıştır. Böylece kişisel gelişim öğretilerinin hedeflediği ideal yaşam şekline daha köklü bir formatla ulaşılması amacı güdülmüştür. Nitekim ahirette yarılanma, cennet, cehennem, ceza, mükâfat gibi mefhumların varlığı, modern kişisel gelişimin ulaşamadığı neticelerin elde edilmesine vesile olabilir. Zira itikâdi açıdan sağlam ve tutarlı düşüncelere sahip insanlar, buradan elde ettiği motivasyonu, kişisel gelişim sürecinde çeşitli kazanımlar elde etmede kullanabilirler. Allah'ın rızasını kazanma adına güzel başarıları meşru yollardan elde etme gayretinde olabilirler. Bu yönüyle yaygın kişisel gelişim öğretilerinden daha iyi kazanımlar elde edilebileceği kanaatine ulaşılmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'da ortaya konulan tevhid ve inanç ilkelerinin ahlâki hususlarla da ilişkisi bulunmaktadır. Ancak ele alınan konu itikâdi alanla sınırlı olduğu için ahlâki boyuta kısmen ve yüzeysel olarak değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kişisel gelişim, Karakter eğitimi, Kişilik eğitimi, İtikât.

CONSIDERATION OF MODERN PERSONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE UNDERSTANDING OF TAWHID AND THE PRINCIPLES OF FAITH IN THE QUR'ÂN²

Abstract

Personal development is the process of individuals equipping themselves with their desires and goals to live a quality life. Personal development teachings make individuals resistant to the ups and downs of life, both in terms of physical abilities and emotional aspects, both materially and spiritually. It enables the potential powers and talents to be revealed, taking the person to a higher level than they are. It helps people produce solutions to the spiritual problems they encounter and motivates them against possible difficulties. It guides them in planning and managing the stages leading to the goal. It enables the person to use the opportunities in their environment to their advantage, enabling them to be successful in business and career life. As a result, individuals can reach and adapt to the life standards they aim for. Personal development studies visibly affect individuals' perspectives on life. This effect is generally positive. However, some problematic thoughts arising from religious, cultural and individual understanding differences are also included in the content of these studies. One of these is personal development teachings that are problematic in terms of Islamic belief. For example; The concept of worldly success, sanctified in some personal development teachings, contradicts the afterlife gains promised in the Qur'ân. In these teachings, issues such as heaven, hell, reward and punishment are ignored. Teachings put forward with a secular understanding are presented to the addressees by ignoring the fact that worldly life is a test and ignoring the afterlife. Issues such as having an understanding of trust in God, being between hope and hope, and seeking God's consent, which are prescribed by

² This study was prepared based on the doctoral thesis titled "Personal Development According to the Quran" which we submitted/completed on 05.09.2024.

the Qur'ân, are not mentioned in these studies. This leads individuals who want to act by the principles of faith set forth by the Qur'ân to the wrong. For these reasons, such a study was conducted with the aim of examining the right and wrong aspects of personal development in terms of faith in the light of the Qur'ân. Indeed, the Qur'ân reveals many important principles that guide and mature human life. Therefore, it contains important views that can be associated with personal development. These views put forward are different and original from other personal development books. Because individuals and societies that have adopted his views have achieved significant success. Its integrated structure of faith, ethics, and action forms the foundation of such success. Because the Qur'ân rejects a life that is only indexed to the world. The views put forward in it extend to the afterlife by focusing on the existence of a transcendent creator. It is stated that justice, which cannot be fully established in worldly life due to various reasons, will be established in the hereafter. It is promised that those who have committed oppression and injustice will be punished and those who have been wronged will have their rights restored to them; and that those who do good deeds will be rewarded with heaven. People are therefore expected to live with the awareness that worldly life is a test and act accordingly. In order for the deeds done in this test to gain value, they must act in accordance with Allah's will. Individuals should take every step they take, every deed they undertake, taking all the precautions that are required of them; and they should leave the outcome to Allah. Because the positive or negative results of the deeds done are also a part of this test. As a result, one should consent by believing that the result obtained comes from Allah. In addition, every believer should be in a state between fear and hope. He should neither see his own salvation as guaranteed nor should he despair. The personal development teachings put forward by the Qur'ân are built on these beliefs. Therefore, having this belief and thought causes individuals to take more careful steps in their worldly life. It drives them to do good and beautiful things and prevents them from doing bad things. It prepares the ground for the formation of a positive self-control system in the consciences of individuals. Many steps based on the principle of voluntariness are taken for the sake of gaining Allah's consent. Many characteristics related to good morals flourish thanks to this belief. As a result, in this study, modern personal development is discussed in the context of the understanding of monotheism and the principles of faith put forward in the Qur'ân. Thus, the aim is to reach the ideal lifestyle targeted by the personal development teachings in a more radical format. Indeed, the existence of concepts such as judgment in the afterlife, heaven, hell, punishment, and reward can be a means to achieve results that modern personal development cannot achieve. Because people with solid and consistent thoughts in terms of belief can use the motivation, they get from here to achieve various gains in the process of personal development. They can strive to achieve beautiful successes through legitimate means in order to gain Allah's approval. In this respect, it has been concluded that better gains can be obtained from widespread personal development teachings. In addition, the principles of monotheism and faith set forth in the Quran are also related to moral issues. However, since the subject discussed is limited to the field of faith, the moral dimension has been partially and superficially addressed.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Personal development, Values education, Personality education, faith.

GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca en iyi konuma ulaşabilmenin yollarını aramışlardır. Bu arayış, bazen insanın iç dinamikleri vesilesiyle bazen de dış etkenlerin insanı bu arayışa itmesi neticesinde olmuştur. İç dinamikler; insanın karakterinde bulunan hırs, imkânlarla kolay ulaşabilme ve rahat bir hayat isteği, güçlü olma duygusu, yönetme içgüdüğü gibi insanı içerden güdüleyen tetikleyicilerdir. Dış dinamikler ise zorlu hayat şartları, kaynakların kısıtlı oluşuna karşın paydaşların çok oluşu, kişiye fayda sağlayan menfaatlerin yok edilmesine yönelik tehditler, psikolojik ve sosyolojik rekabetler, dinî ve kültürel anlayışın ortaya koyduğu ülküler ve benzeri etkenlerdir. İşte zikredilen bu gibi faktörler, insanda psikolojik ve sosyal yönden daha nitelikli ve güçlü bir konuma ulaşma isteği uyandırmaktadır.³ İnsanlar bu isteklerini elde etmek, ihtiyaçlarını gidermek ve böylece daha iyi bir konuma ulaşmak için de yaygın adıyla kişisel gelişim olarak adlandırılan eğitim ve gelişim sürecine yönelmişlerdir. Bu yöneliş, kişisel gelişimi popüler bir hale dönüştürerek ona olan rağbeti artırmıştır.

Yaygın kişisel gelişimin yakın tarihlerde ortaya çıktığı iddia edilse de ona dair söylemlerin izlerine geçmiş zamanlarda da rastlanmaktadır. Antik Yunanlarda “Kendini değiştirirsen dünya da değişir”, “Potansiyelini keşfet”, “Özünü tanı” gibi söylemlerin benzerleri zikredilmektedir. Platon’un (MÖ 428-348) Alkibiades’e ilk ve temel öğüdü “Epimelesthai sountou” yani “Kendine dikkat et, özen göster” sözünün, Antik Yunanlıların kişisel davranış biçimi ve yaşam anlayışlarının temel kurallarından biri haline geldiği bildirilir. Daha sonraları ise Sokrat’ın (MÖ 469-399), “Kendini bilmek” kavramı ve Spinoza’nın (öl. 1677) “tüm gücün kullanılarak gösterilen gayret” anlamına gelen “Conatus” kavramı yaygınlık kazanmıştır.⁴ Günümüzden yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce Sun Tzu (MÖ 544-496) tarafından kaleme alınan *Savaş Sanatı* adlı eserde de insanın maddi ve manevi yönleri arasında sürekli bir denge olması gerektiği tezi öne sürülmüştür.⁵ Bu eserde savaş meydanında lider konumunda olan komutanın içselleştirmesi gereken kişilik ve düşünce yapısına dair birçok öneri bulunmaktadır. Kitapta; plan yapma, strateji belirleme, taktik geliştirme, kaynakları etkin kullanma, düşmanın (rakiplerin) zayıf ve üstün yönlerini tespit etme ve bunun için istihba-

³ Mecbure Aslan ve Selen Doğan, “Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Et-kileşimine Kuramsal Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/26 (2020), 292-296.

⁴ Behlül Tokur, *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 7.

⁵ Pertev Aşkın, “Doğu-Batı Arasındaki Kişisel Gelişim Buluşması”, *Kişisel Gelişim Dergisi* 10/1 (Kasım 2003), 12.

rat yoluyla bilgi devşirme gibi birçok konuda bilgi aktarılmaktadır.⁶ İslâm medeniyetinde de kişisel gelişim önerileri olarak nitelendirilebilecek kitap, risale ya da kitapların içerisinde bazı bölümlere rastlamak mümkündür. İslâm filozoflarından Kindî'nin (öl. 350/961) “Üzüntüden Kurtulma Yolları” ismiyle Türkçeye çevrilmiş *Risâle fi el-Hile li-Def'il-Ahzân* isimli eseri buna örnek gösterilebilir.⁷

Benjamin Franklin'in (öl. 1790) 1732'de kaleme aldığı *Poor Richard's Almanac* eseri, yaygın kişisel gelişimin günümüzdeki şekliyle telif edilen ilk örneklerinden kabul edilir. Daha sonra kişisel gelişim ile ilgili tavsiyeler sunan köşe yazılarının yayımlandığı da bildirilmektedir. Yine 1890'larda “Yeni Düşünce Hareketi” olarak adlandırılan ve kişileri dinî doktrinlerin ve dogmaların kısıtlamalarından arındırmayı hedefleyen bir akımdan bahsedilmektedir. 1897 yılında Sweet Marden'in (öl. 1924) “Başarı Dergisi” aracılığı ile kişisel gelişime dair bilgiler sunduğu da aktarılan bilgiler arasındadır.⁸

Yakın Avrupa ve Amerika tarihinin arka planında yaşanan ekonomik buhranlar, din adına yapıldığı öne sürülen yersiz kısıtlamalar, geleneksel ve hukuki sınırlamalar, hayatın getirdiği zorluklar, rekabet gibi nedenlerden dolayı kişisel gelişim söylemleri günümüzdeki şekliyle insanların gündemine girmiştir. Doğal olarak bu gelişmelerden Türkiye de etkilenmiştir. 1968 yılında Nüvit Osmay'ın (öl. 1997) *İnsan ve Mühendis* kitabını yayımlamasıyla Türkiye'de kişisel gelişim akımının başladığı bildirilir. Daha sonraları Reha Oğuz Türkkan (öl. 2010) bu alanda yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Böylece Türkiye'de de kişisel gelişim öğretileri ilgililerinin gündemine girmiştir. İkinci kuşak yazarlardan Doğan Cüceloğlu, Üstün Dökmen, Acar Baltaş da kaleme aldıkları eserler ile bu alandaki varlıklarını göstermişlerdir.⁹ 2000'li yıllara gelindiğinde ise ekonomik krizlerle doğru orantılı olarak Türkiye'de kişisel gelişime ilgi duyanların sayısının arttığı, yeni çalışmaların ortaya konulduğu ve bu alanla ilgili ciddi bir müktesebatın oluştuğu söylenmektedir.¹⁰ Ahmet Şerif İzgören, Erdal Demirkıran, Mümin Sekman, Muhammed Bozdağ, Sıtkı Aslanhan, Ziya Baran, Cengiz Erşahin, Canten Kaya, Alişan Kapaklıkaya gibi isimler mezkûr alanda eserler ortaya koyan kimselerdendir.¹¹

⁶ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Sinem Aksevim (İzmir: İkilem Yayınevi, Haziran 2020), 11-16, 22-31, 38-54, 88-92.

⁷ Turgay Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti* (İstanbul: Armoni Yayıncılık, 1. Basım, 2005), 37.

⁸ Şengül - Acar, “Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Özgünlüğü: Kişisel Gelişim Kitaplarının İçerikleri ve Alanın Türk İslam Medeniyeti Bağlamında Değerlendirilmesi”, 415; Steve Salerno, *Sham: How the self-help movement made America helpless* (New York: Random House, 2005), 24.

⁹ Serkan Şengül - Osman Kürşat Acar, “Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (Mart 2021), 220-223.

¹⁰ İlker Özdemir, “Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2010), 68.

¹¹ Şengül - Acar, “Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi”, 224.

Sonuç itibarıyla kişisel gelişim alanında yapılan çalışmalar Türkiye'de de oldukça yaygınlaşmıştır.

Ancak bu yoğun rağbete karşılık ortaya konulan kişisel gelişim çalışmaları, yazarların kendi dünya görüşlerinin ve referans aldığı kaynakların birbirinden farklı olmasından dolayı çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Muhataplar, kendi inanç ve kültürlerine aykırı olan içeriklerle karşılaştığında ya zihinleri karışmakta ya da kişisel gelişimini kendi inanç ve kültürüne yabancılaşarak gerçekleştirmektedir. Bu karmaşanın önüne geçilebilmesi için kişisel gelişime ilgi duyanların kendi kültür ve kaynaklarından beslenen çalışmalara yoğunlaşması önem arz etmektedir.

Kişisel gelişimle ilgili tefsir alanında *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*¹² isimli doktora tezi çalışması bulunmaktadır. Yazar bu çalışmada Kur'an'ın kişilik eğitimi üzerine ortaya koyduğu ilkeleri ele almaktadır. Ancak bu çalışma, çağımızda "Kişisel Gelişim" adıyla yaygınlık kazanmış eserleri değerlendiren bir çalışma değildir. Konuyla ilgili bir başka çalışma ise *Allah'ın Boyasıyla Boyanmak; Kur'an'da Kişisel Gelişim*¹³ isimli çalışmadır. Bu eser kişisel gelişim ile ilgili bir çalışmadır. Ancak bu çalışmanın içeriğinde de yaygın kişisel gelişim ile ilgili değerlendirmeler bulunmamaktadır. Kur'an perspektifinden kişisel gelişim üzerine ele alınan bazı makaleler vardır. Fakat bu makalelerin de bu çalışmanın amacından farklı bir düşünce ile telif edildiği görülmektedir. Örneğin, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine*¹⁴ isimli makale sabır, dua ve tefekkür ekseninde ele alınmıştır. *Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler*¹⁵ isimli makalede de isminden anlaşılabileceği üzere insanın kişiliğine etki eden genetik faktörler, çevre ve ailede eğitim gibi etkenler Kur'an açısından değerlendirilerek telif edilmiştir. Kişisel gelişim konusu, akademik olarak çeşitli ilim dalları açısından da ele alınmıştır. Bunlar: Müberra Çakmak'ın *Tasavvufi Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*;¹⁶ Abdurrahman Hakan Karayılan'ın *Kişisel Gelişim Sisteminin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi*;¹⁷ Behlül Tokur'un *Kişisel Gelişim (NLP) - Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*¹⁸ adlı

¹² Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012).

¹³ Hüseyin Peker, *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015).

¹⁴ İbrahim Sürücü, "Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (Aralık 2017), 406-425.

¹⁵ Osman Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012), 1-24.

¹⁶ Müberra Çakmak, *Tasavvufi Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019).

¹⁷ Abdurrahman Hakan Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).

¹⁸ Tokur, *Kişisel Gelişim (NLP) - Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*.

yüksek lisans tezleridir. Bu eserler içerik olarak incelendiğinde yapılacak çalışma ile ortak yönleri bulunsa da farklı ilim dalları açısından yapılan çalışmalardır. Bunların dinî zeminde ortaya konulan kişisel gelişim çalışmaları açısından bir zenginlik olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu çalışmalara ek olarak tespit edilebildiği kadarıyla, *Kur'an ve Kişisel Gelişim*;¹⁹ *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim*;²⁰ *Kur'an'ın Işığında Surelerin İniş Sırasına Göre Kişisel Gelişim Yorumları*;²¹ *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*;²² *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri*;²³ *İslam'a Göre Kişisel Gelişim*²⁴ isimli kitap çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bunlar incelendiğinde, değerli bilgiler içermekle birlikte akademik bir formatta ele alınmadığı görülmüştür.

Netice olarak yapılan literatür taramasında bu makalenin ele alınış gayesine uyan, Kur'an perspektifinden ele alınmış başka bir çalışma olmadığı görülmüş, böyle bir çalışmanın akademik açıdan faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Zira bu çalışmada, kişisel gelişimini Kur'an'ın inançla ilgili ilkelerini esas alarak gerçekleştirmek isteyenlere farkındalık kazandıracak bilgileri sunma amacı güdülmektedir. Bu nedenle kişisel gelişim alanında ortaya konulan çalışmaların belirli bir kısmı, itikâdî açıdan incelenip Kur'an'da belirtilen itikâdî ilkelerle karşılaştırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kişisel gelişim alanında yapılan çalışmaların sayısı çok olduğu için bütün çalışmaları incelemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışma, kişisel gelişimin çeşitli alanları üzerine telif edilmiş bazı kitaplar incelenerek hazırlanmıştır.

1. KİŞİSEL GELİŞİM

Kişilik, Türkçe sözlükte şahsiyet kelimesiyle eş anlamlı olarak “Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü” şeklinde tanımlanır.²⁵ Şahsiyet kelimesi ise Arapçada görünmek, ortaya çıkmak, yükselmek gibi anlamlara gelen “şahıs/شخص” kelimesinden Türkçeye geçmiştir.²⁶

¹⁹ Esat Demir, *Kur'an ve Kişisel Gelişim* (İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınları, 2017).

²⁰ Aydın Adaklı, *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim* (Nevşehir: Simtel Ofset, 2017).

²¹ Arzum Koyuncu, *Kur'an'ın Işığında Surelerin İniş Sırasına Göre Kişisel Gelişim Yorumları* (İstanbul: Cinus Yayınları, Mayıs 2018).

²² Kemal Topçu, *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim* (İstanbul: Gülhane Yayınları, Eylül 2011).

²³ Meryem Avcı, *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri* (Ankara: Mana Kitap Yayınları, Ocak 2019).

²⁴ Vedat Aydın, *İslam'a Göre Kişisel Gelişim* (İstanbul: Çıra Yayınları, Ocak 2016).

²⁵ Şükrü Haluk Akalın vd., *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), “Kişilik”, 1449, “Şahsiyet”, 2197.

²⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-âyn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1424/2003), “شخص”, 2/314; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1384-87/1964-67), “شخص”, 7/71-73; Ebû't-Tâhir Mecduddin Muhammed b. Yağûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd* (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006), “شخص”, 621.

Osmanlı döneminde sık kullanılan bu kelime, Osmanlıca sözlükte şahsiyetin karşılığı olarak “Bir kimsenin kendisine mahsus ahvalı, şahıs olma, karakter sahibi ve makbul bir insan olma.” şeklinde tabir edilmektedir.²⁷ Kur’ân’da ise kişilik kavramı ile alakalı olarak “şâkile/شَاكِلَة” kelimesi geçmektedir. Sözlüklerde; benzer, misl, denk, cins, tür, cihet, tabiat, din, huy, niyet, seciye, yaratılış, benzeyen, yol gibi anlamlarda kullanılır.²⁸ İsrâ Sûresi 17/84. âyette geçen “şâkile” kelimesine müfessirler, “insanın kendi düşüncesine, tabiatına, fitratına, niyetine, dinine, mizacına uygun davranış; yol, yön, taraf” şeklinde anlamlar vermişlerdir.²⁹ Şâkile kelimesinin sözlük anlamlarına ve tefsirlere yansıtılan çevirilerine bakıldığında, kişiliğin düşünsel ve davranışsal yönünü yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla bu anlamların toplamı olarak değerlendirilecek olursa en kapsamlı karşılığın “kişiliğin gerektirdiği düşünce ve davranış tarzı” olduğu söylenebilir. Bu durumda söz konusu âyet, “De ki: ‘Herkes kendi kişiliğinin gereğini yapar. Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.’”³⁰ şeklinde çevrilebilir. Bununla birlikte Kur’ân’da kişiliğe yer yer “men/من” edatı ile de işaret edilmektedir. “Allah’a çağırın, iyi ve güzel işler yapan ve “Kuşkusuz ben müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü (kişi) kimdir?”³¹ “Allah için yapılan mescitlerde Allah’ın adının anılmasını engelleyenden ve onların tarumar edilmesi için çalışandan daha zalim (kişi) kimdir?”³² ayetleri buna örnek gösterilebilir. Bahsedilen ayetlerden anlaşıldığı üzere kişilik ile ilgili özelliklerin dile getirildiği bu ayetlerde “men/من” edatı ile dolaylı olarak kişiliğe atıfta bulunmaktadır.

Günümüzde farklı açılardan ele alınarak değerlendirilen kişilik kavramını tek bir ifade şekliyle tanımlamak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu çalışmalarda ortaya konulan tanımlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Psikoloji, sosyoloji, felsefe, teoloji gibi alanlarda ortaya konulan her bir tanım birbirinden değişik olduğu gibi bu alanların kendi içerisinde ortaya koyduğu tanımlar da birbirinden farklıdır.³³ Cüceloğlu da aynı görüşleri

²⁷ Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)* (İstanbul: Türdav Yayınları, 1978), “Şahsiyet”, 2/1394.

²⁸ Halil b. Ahmed, “شَكَلٌ”, 2/349-350; Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredat fî garibü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyid Keylânî (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts.), “شَكَلٌ”, 462; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr Muhammed Ahmed Hasebullah Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dâru’l-Maarif, ts.), “شَكَلٌ”, 2310.

²⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 15/65-66; Nâsirüddin Ebû Saîd Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş (Beyrût: Dâru’r-Reşîd, 2000/1421), 2/317; es-Süyûtî, Celâlüddin Ebî Abdurrahmân, *ed-Dürru’l-mensûr fî’l-tefsîr bi’l-me’sûr* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/330.

³⁰ el-İsrâ 17/84.

³¹ Fussilet 41/33.

³² el-Bakara 2/114.

³³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı*

belirtmekle birlikte kişiliği, “Bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış ilişki biçimidir.” şeklinde tanımlar.³⁴ Şahsiyet ve kişiliğin eş anlamlı olarak yapıldığı bir başka tanımda ise “İnsanları birbirinden ayıran, her insanın kendine mahsus bedenî, ruhî ve zihinsel özelliklerinin tümü” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁵

Kişisel gelişim, insanın kendi benliğindeki gücün farkına varması, potansiyelini ve yeteneklerini keşfetmesi, bunun neticesinde kendi karakterinde bulunan özelliklere göre kendisini donanımlı hale getirmesi olarak tarif edilebilir. Kişisel gelişimin kapsamına; hedeflerin belirlenmesi, duygu ve davranışların kontrol altına alınabilmesi, düşünme, öğrenme, okuma, odaklanma, diksiyon, hitabet, hafıza teknikleri vb. konuların hepsi dâhildir.³⁶

1.1. Kişisel Gelişimin Amacı

Kişisel gelişimin genel amacı; bireyin, mevcut durumundan daha iyi bir seviyeye ulaşmasını sağlamaktır. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Kişinin profesyonel bir yardım almadan karşısına çıkan zorluklarla kendi kendine mücadele edebilmesini sağlamak.
- Potansiyelde bulunan güçlerin ve yeteneklerin açığa çıkmasını sağlamak.
- Kişiyi bulunduğu konumdan daha ileri bir konuma taşımak.
- Kişilerin karşılaştıkları ruhsal ya da yaşamsal problemlere çözümler üretmek.
- Kişinin geleceğe dair planlamalar yaparak muhtemel zorluklara hazırlıklı olmasını sağlamak ve onu motive etmek.
- Hedefe giden aşamaları planlayıp yöneterek büyük hedeflere ulaşmak.
- Kişiyi istediği hedeflere ulaşmasında psikolojik ve fizyolojik yönden donanımlı hale getirmek.
- Kişinin iş ve kariyer hayatında başarılı olmasını sağlamak.
- Kişinin zihinsel, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden dengeli bir hayat sürmesini sağlamak.
- Kişinin hedeflediği hayat standartlarına ulaşmasını ve uyum sağlamasını kolaylaştırmak.

Bir Araştırma (İstanbul Örneği) (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 41.

³⁴ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 404.

³⁵ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 142; Özcan Demirel, *Eğitim Sözlüğü* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005), 77.

³⁶ Nejat Sezik, *Kişisel Gelişim El Kitabı* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 4. Basım, Aralık 2003), 11; Zülfiyar Özkan, *Bilgiye yönelik kişisel gelişim dinamikleri* (İstanbul: Hayat Yayıncılık 4. Basım, 2003), 46-48; Şengül - Acar, “Türkiye’de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi”, 225.

- Kişinin çevresinde bulunan imkânları kendi lehine kullanabilmesini sağlamak.³⁷

2. KUR'ÂN'IN KİŞİSEL GELİŞİME YAKLAŞIMI

Kişisel gelişim çalışmalarında ortaya konulan tavsiyeler ve öğretilerin referans alındığı birbirinden farklı kaynaklar mevcuttur. Bazıları dinî kaynakları, bazıları toplumun normlarını, bazıları da aklı ve tecrübeyi esas alarak düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalar ise bu sayılanların hepsini ya da bir kısmını referans almaktadır. İslâm'da iman, amel ve ahlâk; tevhid inancının sacayaklarını oluşturmaktadır. Doğal olarak telkin, tavsiye ve teşvik edilen her davranış, bu üç ana kriter gözetilerek yapılır. Bu kriterlerin dayandığı en temel iki kaynak da Kur'ân ve sünnettir. Bu temel kaynaklardan ilki olan Kur'ân'da *"Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman, Allah ve Rasûlü'nün çağrısına uyun. Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasında girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız."*³⁸ buyrulmaktadır. Dolayısıyla bir Müslümandan, diğer hususlarda olduğu gibi kişisel gelişim konusunda da bu çağrının gereğini yerine getirmesi beklenir.

Kur'ân, salt bir kişisel gelişim kitabı değildir. Ancak Kur'ân'da dolaylı ya da direkt olarak kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek birçok âyet bulunmaktadır. Bununla birlikte *"... Bir topluluk kendini değiştirmedikçe Allah da onların durumunu değiştirmez..."*³⁹ buyrularak daha geniş kapsamlı bir gelişim anlayışı tercih edilmektedir. Zira bu âyetten bir toplumun kendi kötü yanlarını, nimete karşı nankörlüklerini, onursuz yaşam tarzlarını düzeltip ıslah etmedikçe Allah'ın da onların durumunu iyiye sevk etmeyeceği, bu ilahî yasaya göre hareket etmeyen toplulukların genel bir cezaya tabi tutulacakları anlaşılmaktadır.⁴⁰ Bu durumun ilahî yasaya göre nasıl gerçekleşebileceği ise *"Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarık yöneticilerine görevler veririz; onlar orada günah işlemeye devam ederlerken helâk olmaya müstahak olurlar. Nihayetinde biz de oranın altını üstüne getiririz."*⁴¹ âyeti ile bildirilmektedir.⁴² Dolayısıyla Kur'ân'da kişisel gelişim ile ilgili bildirimler bulunmakla birlikte toplumsal gelişim de önemsenmektedir. Bu noktada Kur'ân'da kişisel gelişim öğretilerinin aktarılmasının yollarından birinin de kıssalar aracılığıyla, müşahhas kimseler üzerinden aktarılan mesaj-

³⁷ Füsün Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları* (İstanbul: Kaknüs Yay., 2012), 11-16.

³⁸ el-Enfâl 8/24.

³⁹ er-Ra'd 13/11.

⁴⁰ Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrût: Dar'üş-Şûruk, 1982), 4/2048.

⁴¹ el-İsrâ 17/16.

⁴² Zemahşeri, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd vd. (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998), 3/500-501.

lar olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Hz. Lokman'ın evladına verdiği öğütleri,⁴³ Hz. Yûsuf'un iffetli davranışını,⁴⁴ Hz. İbrahim'in itaatkarlığını ve Hz. İsmâil'in teslimiyetini⁴⁵ anlatan kıssalarda bu kişiler üzerinden kişilik eğitimi adına aktarılan birçok mesaj bulunmaktadır. Bu çalışmanın ele aldığı konu özelinde ise Kur'an'da tevhîd inancının yerleştirilmesi maksadıyla da birçok kıssanın bulunduğunu görmek mümkündür. Hz. Nuh'un oğlunu,⁴⁶ Hz. İbrahim'in babasını,⁴⁷ Hz. Yûsuf'un zindandaki arkadaşlarını,⁴⁸ Hz. Mûsa'nın Firavnu tevhîd inancına davet etmesi,⁴⁹ bu hususta verilebilecek bariz örneklerdendir.⁵⁰

Kur'an'a göre kişisel gelişim anlayışında iman, amel ve ahlâk bütünlüğü gözetilmektedir. Bu düşünce ana hatlarıyla; evrenin yaratıcısının Allah olduğu,⁵¹ O'nun her şeyi bir düzene göre yarattığı, bilgisi dışında bir yaprağın dahi oynamayacağı,⁵² her insanın bir gün ölümü tadacağı,⁵³ öldükten sonra da tekrar diriltileceği⁵⁴ ve hesaba çekileceği,⁵⁵ dünyada iken nefsi-ne⁵⁶ ya da şeytana⁵⁷ uyarak Allah'ın koyduğu kurallara uymayanların ahirette cezalandırılacağı, bu kurallara riayet edenlerin ise orada hak ettiği şekilde ödüllendirileceği⁵⁸ şeklindedir. Nitekim bu anlayışın esas alındığı kişisel gelişim öğretilerinin vicdanlarda daha etkili bir çağrışıma vesile olacağı umulmaktadır. Zira insanların koyduğu kanunlar, her zaman meşru olmayan arzu ve istekleri engelleyecek güce ve etkiye sahip değildir. Dolayısıyla kişileri, meşru olmayan bu arzu ve istekler konusunda frenleyebilecek ve doğruya yönlendirecek içsel bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç vardır. Bunu yapabilecek içsel kontrol mekanizması da vicdandır. Vicdanları aşkın değerlerle donatarak kontrol altına alan en etkili kaynak ise dinî ve insanî değerlerdir.⁵⁹ Muhtemeldir ki bu nedenle Kur'an'ın hedeflediği temel hususlardan birisi, insanların vicdanlarını sağlam itikâdî düşünce ve ahlâkî mezi-

⁴³ Lokmân 31/13-19.

⁴⁴ Yûsuf 12/23-34.

⁴⁵ es-Sâffât 37/102-105.

⁴⁶ Hûd 11/42-43.

⁴⁷ el-En'âm 6/74; Meryem 19/41-45.

⁴⁸ Yûsuf 12/39-40.

⁴⁹ Tâhâ 20/47-48.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bk. İlhami Günay, "Kur'an-ı Kerim'de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/2 (Winter 2015), 447-448.

⁵¹ er-Ra'd 13/16.

⁵² el-En'âm 6/59.

⁵³ Âl-i İmrân 3/185.

⁵⁴ el-Bakara 2/56.

⁵⁵ el-Enbiyâ 21/23.

⁵⁶ el-Câsiye 45/23.

⁵⁷ el-A'râf 7/11-30.

⁵⁸ el-Bakara 2/284; er-Ra'd 13/18.

⁵⁹ Mahmut Zengin ve Elif İçöz Arslan, "Dini, Felsefi, Psikolojik Boyutlarıyla Vicdan ve Değerler Eğitimindeki Yeri", *AUID* 6/10 (Haziran 2018), 332.

yetler ile tezyin etmektir. Ancak yaygın kişisel gelişim çalışmalarının büyük çoğunluğunda inanç ve itikada yönelik hususların göz önünde bulundurulmadığı ya da Kur'ân'a ters düşecek tarzda sunulduğu görülmektedir. Örneğin; herhangi bir dinî inanca sahip olmayan, ancak bununla birlikte dinî ve metafizik öğelerden de kopamayan insanlara evren, yaşayan bir organizma gibi sunulmaktadır. Böylece harici bir tanrı yerine evrenin kendisini tanrılaştırılmaktadır. Ya da kâinatın ruhsal bir güç tarafından yönetilen ve yaşayan bir organizma olarak tanımlanması söz konusudur.⁶⁰ Bu anlayışlara meyyal kimseler; ruhsal şifa, astroloji, kuantum gibi çeşitli alanlara yönlendirilmişlerdir. Böylece din ile bilim arasında bir denklem oluşturulmaya çalışılarak metafizik âlemden kopamayan insanlara alternatif bir anlayış sunulmuştur.⁶¹ Neticede çeşitli ideolojilerden beslenen bu metafizik öğretiler, Kur'ân'a ters düşmektedir. Bu hususlar ve bunların neden olduğu sonuçlar, kişisel gelişim bağlamında ilgili başlıklar altında incelenecektir.

2.1. İtikâdî Bağlamda Kişisel Gelişim

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarının birçoğunda itikâdî hususlara ya hiç değinilmemekte ya bu hususlar geri planda tutulmakta ya da çeşitli inançlara ait bir itikâdî anlayıştan yola çıkılmaktadır. Bu durumlar, kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen kimselerin kendi dinî inanç ve anlayışlarıyla çelişen davranışlar sergilemesine neden olmaktadır. Bu nedenle Kur'ân'ın rehberliğinde bir kişisel gelişim gerçekleştirmek isteyenlerin göz önünde bulundurulması gereken itikâdî anlayış, çeşitli boyutlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Tevhîd anlayışına sahip olma

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd kökünden türeyen tevhîd kavramı, “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” anlamına gelmektedir.⁶² İslâm düşüncesinde tevhîd, anlam açısından biraz daha genişlemektedir. Geniş anlamda tevhîd, ulûhiyyette ve rubûbiyyette tevhîd şeklinde iki ana başlıkta ele alınabilir. Ulûhiyyette tevhîd, Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, yegâne ve benzersiz olduğunu benimsemektir. Daha açık bir ifade ile zâtta tevhîd, Allah'ın zatının tek olduğunu; sıfatlarda tevhîd, hiçbir eksikliği zatında barındırmamasını; fiillerde tevhîd ise kâinata yönelik bütün tasarrufları elinde bulundurmasını ifade etmektedir. Rubûbiyyette tevhîd ise Allah'tan başkasına kulluk etmemeyi ifade etmektedir. Buna ibadette tevhîd ya da amelî tevhîd de denmektedir. Ulûhiyyette tevhîd, düşünsel bir

⁶⁰ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 124-125.

⁶¹ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 134.

⁶² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-İyn*, “وحد”, 4/350-351; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “وحد”, 4779-4783.

anlayıştır ve imanın teorik yanını oluşturur; rubûbiyyette tevhîd ise kalbin ameli olup imanın gönülden kabulünü teşkil eder. İman, bu ikisinin birleşiminden meydana gelir.⁶³ Anlaşıldığı üzere tevhîd anlayışı; Allah'a inanmayı, O'nu gerektiği şekilde tanımayı ve O'nun istediği şekilde kulluk etmeyi ifade etmektedir.

Vahiy aracılığıyla inşa edilen tevhîd anlayışının temel hedefi hem kozmolojik açıdan kâinatta hem de beşerî düzlemde; birliğin, bütünlüğün ve düzenin tesis edilmesidir.⁶⁴ Bu düzenin tesis edilmesi ise hakiki bir imanla mümkündür. İmanın temel esaslarını ise Allah'a, O'nun gönderdiği peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine ve ahirete inanma hususları oluşturur.⁶⁵ Nitekim Allah hakkında edinilebilecek bilgilerin aktarılması bu inanç esasları vesilesiyle olmaktadır. Vahiy meleği Cebrail, Allah'tan aldığı bilgileri peygamberlere ulaştırmakta; peygamberler de kitaplara aktarılmasına vesile olmakla birlikte insanlara açıklayıp uygulamalı olarak öğretmektedir. Böylece insan, yaratıcısını tanımakta ve yaratılış gayesini öğrenerek ona göre yaşam sürmekte, ölümden sonraki hayata yani ahirete kendini hazırlamaktadır.

Tevhîd anlayışının insan uhdesine en doğru şekilde yerleştirilebilmesi için Allah'a gerektiği gibi inanma ve O'nu hakıyla tanıma hususu ön plandadır. Buna işaret eden bir âyette, *“Onlar, Allah'ı O'nun şanına yaraşır bir şekilde bilemediler. Yeryüzünde, kıyamet günü olacak her şey O'nun tasarrufundadır. Gökler de O'nun kudretiyle dürülecektir. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”*⁶⁶ buyrulmaktadır. Âyet-i kerimede belirtildiği üzere Allah'ı gerektiği şekilde tanıyamayanlar O'na hak ettiği şekilde kulluk edemezler. Zira Allah, tüm evreni yaratan ve günü geldiğinde avuçtaki hardal tanesi misali sarıp sarmalayarak onu işlevsiz hale getirip daha sonra da yok edecek güce sahip yegâne varlıktır.⁶⁷ Bir âyette de *“İşte rabbiniz olan Allah, hakkın ve hakikatin ta kendisidir. Bu hak ve hakikatin dışında kalmak ancak sapıklıktır. Nasıl da saptırılıyorsunuz.”*⁶⁸ buyrulmaktadır. Bu âyetlere göre O'nun yüceliğini ve sonsuz kudretini hakiki manada idrak edemeyen başta müşrikler olmak üzere gücü sınırlı olan varlıkları Allah'a ortak koşanlar, yanlış yolda olmakla nitelendirilmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bu âyetler, insanlara Allah'ın gerçek manada tanınması gerektiğini telkin ederek dikkatleri

⁶³ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18-20.

⁶⁴ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 65.

⁶⁵ el-Bakara 2/285.

⁶⁶ ez-Zümer 39/67.

⁶⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 20/246. Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984), 24/62.

⁶⁸ Yûnus 10/32.

⁶⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 3/98-99.

O'nun yüce bir varlık oluşuna çekmektedir. Nitekim Hz. Ali'nin bu âyetlerle ilgili olarak Allah'ın yüceliğini vurgulamak adına “*Bir sıvıyla görmemizi, bir kemikle işitmemizi, bir et parçasıyla da konuşmamızı sağlayan kudret ne yücedir!*” dediği nakledilir.⁷⁰ Anlaşıldığı üzere kişisel gelişimini Kur'ân'ın hayat anlayışına göre gerçekleştirme düşüncesinde olan her birey, öncelikle kendi yaratıcısını tanıma konusunda arayış içerisinde olmalıdır. Allah'ı gerçek manada tanıyabilmenin yolu ise yine O'nun bildirdiklerine ve kâinata gizlediği emarelere bakmakla mümkündür.

Allah, Kur'ân'da birçok âyette kendisini çeşitli yönleri ile vasıflandırmaktadır. Bunlardan müstakil bir sure olarak İhlâs Sûresi bu yönüyle dikkat çekicidir. Bu surede “*De ki O Allah tektir. Her şey O'na muhtaç fakat O, hiçbir şeye muhtaç değildir. O, herhangi bir varlığı doğurmamış ve herhangi bir varlıktan da doğmamıştır. Hiçbir varlık da O'nun dengi değildir.*”⁷¹ buyrulmaktadır. Bu sure bir grup Mekkelinin Allah'ın niteliği hakkında Hz. Peygamber'e soru sorması üzerine indirilmiştir. Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) belirttiğine göre bu sure Allah hakkında soru soran herkese verilebilecek cevabı öğretmektedir.⁷² Bununla birlikte Allah'ın sıfatlarına vurgu yapan daha başka birçok âyet bulunmaktadır. Âyetü'l-Kürsî olarak bilinen

“*O öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Kendisi hayat sahibi ve tüm varlığa da hayat verendir. Var olabilmek için hiçbir şeye muhtaç olmayan aksine her şeyin varlığı kendisine bağlı olandır. O'nu ne bir uyuklama ne de uyku tutar. Göklerde ve yerde olan her şey O'na aittir. O'nun izni olmadan kim şefaatchi olabilir? Onların önünde ve arkasında olan her şeyi bilir. O'nun dilediği dışında O'na ait herhangi bir bilgiye vâkıf olamazlar. Onun hükümlanlığı gökleri ve yeri kuşatmıştır. Gökleri ve yeri koruyup muhafaza etmek O'na ağır gelmez. O, zatı ve sıfatlarıyla en yüce ve en büyük olandır.*”⁷³

âyeti de bu örneklerden birisidir. Burada da Allah'ın hayat veren ve hayat sahibi, diri bir varlık olduğunu vurgulayan “Hayy” ismi ile her şeyin dirlik düzenini sağlayıp onların korumasını üstlendiği anlamına gelen “Kayyum” ismine dikkat çekilmektedir. Bu iki isim, Allah'ın yaratıklarının hallerinden gafil ve habersiz olmadığı anlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca O'nun, yaratılan canlılara mahsus özelliklerden olan uyuklamadan uzak olduğu, hiçbir varlığa muhtaç olmadığı, göklerde ve yerde olan her şeyin ona ait olduğu, onun izni olmadan hiç kimsenin söz sahibi olmadığı, her şeyi bilip kuşattığı bildirilmektedir.⁷⁴

⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 17/91.

⁷¹ İhlâs 112/1-4.

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 17/369.

⁷³ el-Bakara 2/255.

⁷⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 2/151-158.

Allah'a ait isimlerin anlaşılmasının pratikte birtakım faydalar sağlayacağı, geçmiş dönemlerde İslâm uleması tarafından gündeme getirilen bir konudur. Öne sürülen görüşler arasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 637/1240) ve Sadreddin Konevî'nin (öl. 672/1274) ilâhî isimler (esmâ-i hüsnâ) hakkında ortaya koydukları görüşlerin en kapsamlı teoriler olduğu zikredilir. Onlar ilâhî isimler meselesini insan, tabiat ve Allah ilişkisinin anlaşılması çerçevesinde ele alıp değerlendirmişlerdir. Bu görüşe göre Allah, bir ayna olarak kabul edilir ve âlemdeki her şey bu aynaya bakılarak anlaşılabilir.⁷⁵

İlâhî isimler teorisinin ikinci önemli yönü de kâinata gerçekleşen her hadisenin Allah'ın isimlerinin tezahürü olduğudur. Bu husus kötülük teorisine taalluk eden bir mesele olması hasebiyle çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Ancak genel kanı, Allah'ın özünde kötü olan bir şeyi yaratmayacağıdır. Zira Allah, daima iyiyi ve güzel olanı ister. Yarattığı düzenin gereği olarak kötülükle nitelendirilebilecek her şey bu işleyişin sürdürülebilmesi için bir araçtır. Ayrıca bir diğer tartışma konusu olan Allah'ın isimlerinin birbiriyle olan ilişkisi de içlem/kaplam ve zıtlık cihetinden bu işleyişin dengesini sağlamaktadır.⁷⁶ Örneğin, Allah'ın er-Rahmân ve er-Rahîm isimleri yarattıklarına karşı merhamet yönünü ifade eder. el-Vedûd ismi sevgisini ifade eder. el-Azîz isminin tecellisi gereği yarattıklarına, onları izzetli kılacak çeşitli kurallar koyar. el-Hâdî isminin tecellisi olarak yarattığı kullarını doğru yola sevk eder. Bunlara mukabil bu merhamete ve sevgiye layık olmayan ve bu kurallara uymayanları el-Cebbâr ve el-Kahhâr isimlerinin tecellisi olarak cezalandırır. Bu cezalandırmada el-Adl, el-Latif ve el-Hakîm isimlerinin tecellisi gereği çok şeffaf bir adaletle hükmeder. Allah'ın affetme yetkisi de vardır. et-Tevvâb isminin tecellisi gereği dilediğinin tövbesini kabul eder; el-Gaffâr, el-Halîm, el-Afüv, er-Raûf isimlerinin tecellisi olarak da dilediğini affeder. es-Settar isminin tecellisi olarak da dilediğinin açığını örter. O bunları yapmaya, el-Kâdir ve el-Muktedir isimlerinin tecellisi olarak gücü yetendir. Tüm bu ve daha başka isimlerin tecellilerini aynı çatı altında toplayan en güzel ismi ise Allah'tır.⁷⁷ Bu örneklerde görüldüğü üzere Allah'ın bütün isimleri birbiriyle içlem/kaplam ilişkisi içerisinde ve belirli bir dengeyi ifade etmektedir. Netice itibarıyla Allah, kendisini her yönüyle tanıtmıştır. Buna rağmen ona şirk koşan olursa ölmeden önce tövbe etmediği takdirde asla affedilmeyecektir.⁷⁸

İslâm inancına göre yaratıcısını gerektigi şekilde tanımayan bir insanın,

⁷⁵ Ekrem Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak* (İstanbul: Turkuaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2017), 6.

⁷⁶ Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*, 7-8.

⁷⁷ Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*, 29-36, 56-59, 130-142, 157-160, 177-181, 193-195, 205-207, 215-216, 229-232, 239-240.

⁷⁸ en-Nisâ 4/48, 116.

kişisel gelişimini tamamlayıp kendi hayatına yön verebilmesi zordur. Kendisini dünyaya göndererek imtihan eden⁷⁹ yaratıcısını tanımayan insanın, bu imtihanda başarılı olması beklenmez. Çünkü insan, tam anlamıyla nasıl yaşayıp nasıl bir hayat tarzı geliştireceğini, nelere dikkat edeceğini ancak rabbini tanıyarak ve onun ne istediğini idrak ederek bulabilir. Örneğin bir âyette;

*“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaretiniz ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda çalışıp çaba göstermekten daha sevimli geliyorsa artık Allah’ın takdir ettiği hüküm gelinceye kadar bekleyin! Allah, meşru işler yapmayan bir topluluğu doğru yola erdirmez.”*⁸⁰

buyrularak hiçbir şeyin sevgisinin Allah sevgisinden üstün tutulmaması gerektiği bildirilmektedir. Aksi halde diğer bütün sevgilerin anlamını yitireceği, doğru yolda ilerleyemeyeceği ve elim bir azapla karşılaşacağı bildirilmektedir.⁸¹ Görüldüğü üzere bu şekilde düşünüp davranmayan bir kimse, Allah’ın kendisinden ne beklediğini tam olarak idrak edememiş demektir. Dolayısıyla kendini dünya şartlarına göre donatacak ve ölümden sonrası için hazırlık yapacak bir kimsenin, rabbini tanıması ve onun tam olarak kulundan ne beklediğini bilmesi gereklidir.

Bireyleri dengeli kişiliğe, tutarlı davranışlara, ideal hedeflere sevk eden bağlayıcı bir otoritenin bulunması dünya ve ahiret açısından önemli bir fırsattır. Kişisel gelişim açısından yaklaşıldığında da aynı durum söz konusudur. Çünkü böyle bir otoriteye itaat eden kimsenin iyiye, doğruya ve güzele yöneleceği ve özgüven açısından da daha yüksek bir düzeyde olacağı öngörülebilir. Bunların nedeni, bu aşkın otoritenin bütün fâni otoritelerin üzerinde olması ve gelip geçici olan menfaatlerden daha önemli kazanımlar vaat etmesidir. Kur’ân’da bu duruma atıfta bulunularak

*“Birtakım insanlar onlara, ‘İnsanlar size karşı birlik olup toplanmışlar, onlardan korkun!’ dediklerinde bu, onların imanlarını daha da arttırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ diye cevap verdiler.”*⁸² *“Kimin yolu, İbrâhim’in inanç sistemine uyarak güzel işler yapan ve bütün benliğiyle Allah’a yönelip teslim olan kişinin yolundan daha güzel olabilir?*

⁷⁹ el-Mülk 67/2.

⁸⁰ et-Tevbe 9/24.

⁸¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/143-144.

⁸² Âl-i İmrân 3/173.

...”,⁸³ “Allah’ın dinine çağıran, yararlı işler yapan ve ‘Kuşkusuz ben teslimiyet gösterenlerdenim!’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”⁸⁴

buyrulmaktadır. Görüldüğü üzere bu telkinler, inananları ayrıcalıklı hissettirecek ve özgüven sahibi yapacak telkinlerdir. Seyyid Kutub, bu durumu ifade eder mahiyette Allah’a iman eden, en güçlü otorite olarak O’nu kabul eden kimsenin yüksek bir özgüvene ve cesarete sahip olacağını, iyi ve güzel işlere öncülük edeceğini bildirmektedir. Ona göre Allah’tan korkan kimse, başka hiç kimseden korkmayacak, yeryüzünde hiçbir güç onun önünde duramayacaktır.⁸⁵ Kişisel gelişim açısından bakıldığında ise yüksek özgüvene sahip insanların, hedefledikleri başarılarla daha kolay ulaşacağı söylenebilir. Zira kişisel gelişim çalışmalarında güzel başarıların elde edilebilmesi için en çok telkin edilen hususlardan birisi, özgüvenli olmaktır.⁸⁶ Dolayısıyla Allah’a boyun eğen bir insanın daha başka birçok güzel hasletle birlikte yaygın kişisel gelişim öğretilerinde de önemle üzerinde durulan özgüven hasletini kazanacağı ön görülebilir.

Kur’ân’da “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁸⁷ buyrulmaktadır. Zira Kur’ân’da birçok âyette belirtildiğine göre yerleri ve gökleri yoktan var eden, yeme içme gibi bir özelliği olmayan aksine yarattığı her varlığın rızkını gözeten, hiçbir varlığa muhtaç olmayan ve daha birçok aşkın sıfatı haiz olan Allah, kendisine kulluk edilmeye layık olunan yegâne varlıktır.⁸⁸ Dolayısıyla Kur’ân’ı esas alarak kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen bir kimseden de aynı şekilde yaptığı işlerde kulluğu sadece ve sadece Allah’a has kılarak hareket etmesi beklenir. Bu bilincin kazandırılması adına Fâtiha Sûresinde geçen “Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz”⁸⁹ ibaresi, başta namaz olmak üzere her vesileyle insana terennüm ettirilmektedir.⁹⁰ Böylece dua niteliğinde defalarca kez bu sözü zikreden bir insan, bilinçaltına bu mesajı göndererek itikâdî ve amelî açıdan önemli bir ilkeyi benliğine yerleştirmiş olmaktadır. Kur’ân’a göre bu durumun aksine hareket eden kimseler “Gördün mü arzularını ilah edineni! Allah, bir bilgiye dayalı olarak onun kulağını ve kalbini mühürleyip basiretini bağladı. Artık Allah’tan başka onu kim doğru yola iletir? Hiç düşünmez misiniz?”⁹¹ âyetinde

⁸³ en-Nisâ 4/125.

⁸⁴ Fussilet 41/33.

⁸⁵ Kutub, *fi Zılâli’l-Kur’ân*, 1/521.

⁸⁶ Zig Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, çev. Tayfur Keskin (İstanbul: Beyaz Yayınları, Kasım 2000), 90-122; Rick Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, çev. Tuncer Büyükonat ve Selim Yeniçeri (İstanbul: Beyaz Yayınları, Eylül 1998), 277; Muhammed Bozdağ, *Düşün ve Başar* (İstanbul: Yakamoz Yayınları, Eylül 2013), 139 vd.

⁸⁷ ez-Zâriyât 51/56.

⁸⁸ el-Bakara 2/255; el-En’am 6/14; Hûd 11/6; el-Haşr 59/22-24; İhlâs 112/1-4 vd.

⁸⁹ el-Fâtiha 1/5.

⁹⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/19.

⁹¹ el-Câsiye 45/23.

de belirtildiği üzere nefsinin kölesi olmakla itham edilmektedir.⁹² “*Arzularını ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?*”⁹³ âyetinde de belirtildiği üzere böyle bir insana söz geçirmek, onu yaptığı yanlıştan döndürmek zordur. Nitekim arzularını manevi değerler süzgecinden geçirmeden nefsinin peşinden sürüklenen, bu savrulmayı engelleyebilecek bir otoriteyi tanımayan bir insanın doğru yolu bulması, güzel işler yapması ve meşru bir başarı elde etmesi beklenmemektedir.⁹⁴

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarının bir kısmında her inançtan ve kültürden insana manevi ihtiyaçların temin edilmesi ve rûhî yönden eğitilmesi noktasında çeşitli yöntemler sunulmaktadır. Yoga, meditasyon, falcılık, ruhçuluk, medyumluk ve çeşitli hobi alanları bunlardan bazılarıdır. Bu uygulamalarla insanların ruhsal tekâmülü, psikolojik açıdan rahatlaması ve motivasyonu hedeflenmektedir. Fakat bu uygulamaların her ne kadar birtakım faydalar sağlayan yönleri olsa da problemlili yönleri çoktur. Kur'ân'da ortaya konulan temel ilkelere de birçok yönden ters düşmektedir. Özellikle meditasyon, yoga, medyumluk, ruhçuluk gibi bir tarafı batıl inanç sistemlerine dayanan uygulamalar, İslâm'ın tevhid akidesiyle bağdaşmamaktadır.⁹⁵ Bu uygulamalar, Kur'ân'da öne sürülen yaratıcı, kader, tevekkül, şükür, sabır, imtihan, ibadet, pişmanlık ve tövbe gibi anlayışları tahrif etmektedir. Zira burada yaratıcının rolü, insanların kendi benliklerinde bulunan egoları ile paylaştırılmaktadır. Muhataplar, başarılarının salt kendi çalışmalarının ürünü olduğuna inandırılmaktadır. Kur'ân'da öne sürüldüğü gibi yaratıcının inayeti, yardımı, tayin ettiği kaza ve kader gündeme getirilmemektedir. Olumsuz sonuçlar imtihan olarak görülmeyip genellikle kişinin kendi yetersizliğine bağlanmakta, kader ve kazaya iman konusunu gündemine almamaktadır.⁹⁶ Yaşanılan pişmanlıklar için yaratıcının affına sığınılmayıp bu tür uygulamalar içerisinde çeşitli telkinlerle kişinin kendi zihninde çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Muhataplar, genellikle kendi hatalarının arkasında durarak kendi kendini affetmekte, yaratıcının karşısındaki sorumluluğunu göz ardı etmekte, yaptığı hatanın pişmanlığını yaşamamaktadır.⁹⁷ Hasılı bu hususlar da yine Kur'ân'da ortaya konulan temel ilkelere ters düşmektedir.

Kişisel gelişimini Kur'ân'ın anlayışına uygun bir şekilde gerçekleştirmek isteyen kimsenin itikâdî açıdan hatırında bulundurması gereken bir di-

⁹² Buradaki “*bir bilgiye dayalı olarak*” şeklinde çevrilen kısma “*gerçeği bildiği halde dalaleti tercih ettiği için Allah'ın onu saptırdığı*” şeklinde de anlam verilmektedir. bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/19-20.

⁹³ el-Furkân 25/43.

⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/127-128.

⁹⁵ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 51.

⁹⁶ bk. Tahsin Akyıldız, *Başarı Taktikleri* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016), 133-138.

⁹⁷ bk. Erdal Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, (İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 2011), 281-292.

ğer konu da sahip olduğu her şeyi Allah'a borçlu olduğu bilincidir. Çünkü Kur'an'da belirtildiğine göre insan, Rabbi tarafından çeşitli imkânlar ve yeteneklerle donatılmıştır.⁹⁸ Ayrıca kâinatı ve içerisinde olan her şeyi yaratan ve ona bir düzen tesis eden Allah'tır.⁹⁹ Dolayısıyla insan hem kendi varlığını hem de elindeki tüm imkânları yaratıcısına borçludur.¹⁰⁰ Hal böyleyken Kur'an'ın ortaya koyduğu hayat anlayışına göre bir başarıdan söz edilecekse bu başarının Allah'ın bahsettiği nimetler vesilesiyle olduğu, evrenin ve onun içinde yaratılan her şeyin yöneticisinin O olduğu unutulmamalıdır.¹⁰¹

Kur'an'ın indirilmeye başlandığı tarihte "Cahiliye Dönemi" olarak adlandırılan dönemden "Asr-ı Saadet" olarak adlandırılan döneme geçişte yaşanan olumlu gelişmeler de Allah'ın Kur'an vesilesiyle ortaya koyduğu yaşam tarzının bir tezahürüdür. Bu yaşam tarzına göre hareket eden o dönemin insanı, kısa sürede önemli başarılar ve kazanımlar elde etmişlerdir. Nitekim 23 yıl gibi kısa bir sürede bireysel ve toplumsal bazda pozitif yönde önemli bir değişim gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu dönemin sosyal ve dinî yapısı incelendiğinde kadına değer verilmediği, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü; faiz, içki, kumar, putperestlik, ırkçılık gibi olumsuzlukların hüküm sürdüğü görülmektedir. Böyle bir dönemden insanların esenlik içerisinde yaşayabildiği bir döneme geçiş yapılmıştır. Sağduyulu bir aklın kabul etmeyeceği bozuk itikâdî anlayışın yerini tevhîd inancının alması; bozulmuş amelî ve ahlâkî anlayışın yerini İslâm'ın ibadet ve ahlâk anlayışının alması bu dönem için aktarılan olumlu gelişmeler arasında zikredilmektedir.¹⁰² İnsanlık tarihi periyodunda, kısa bir dönem olarak nitelendirilebilecek 23 yıl gibi bir zaman diliminde bu evsafı gerçekleştiren bir değişim, Kur'an'ın hayat nizamına ve anlayışına göre hareket eden kimseler vesilesiyle olmuştur. Buradan da Kur'an-ı Kerim'in Allah kelâmı olmasından yola çıkılarak tüm bu başarıların haddi zatında Allah'ın lütfu sayesinde olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an'da bu duruma atfen "*Ey iman edenler, eğer siz Allah'ın davasına yardım ederseniz O da size yardım ederek davanızda ayaklarınızı sabit kılar.*"¹⁰³ buyrulmaktadır. Bir başka âyette ise "...Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa onlardan iki yüz kişiye; yine sizden sabırlı yüz kişi bulunursa onlardan bin kişiye galip gelir..."¹⁰⁴ buyrulurken iman eden ve imanında sebat gösteren kimselerin düşmana karşı on kat daha güçlü bir konuma ulaşabilecek-

⁹⁸ Sâd 32/7; et-Tegâbün 64/3; et-Tin 95/4.

⁹⁹ el-En'âm 6/101; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; el-Hicr 15/85; el-Furkân 25/59 vd.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bk. er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/102-106.

¹⁰¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/537.

¹⁰² Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, Ekim 2017), 53-58.

¹⁰³ Muhammed 47/7.

¹⁰⁴ el-Enfâl 8/65.

leri bildirilmektedir. Bunun sebebinin, müminlerin Allah'ın rızasını elde etmesi düşüncesinde olmaları; iman etmeyenlerin ise bu inançtan yoksun olmaları ve dünyalıklarını kaybetme endişesi taşıyarak metanetli olamamaları gösterilmektedir.¹⁰⁵ Aynı zamanda bir sonraki âyetle de imanlarının gereğini yerine getirmeyip gevşeklik gösterenlerin başarı oranlarının önemli oranda düşeceği belirtilerek iman etmenin başarıya olan katkısı somut örneklerle vurgulanmaktadır.

Kur'ândaki itikâdî, ahlâkî ve ameli açıdan ortaya konulan bildirimler kişiler ve toplumlar üzerinde önemli oranda olumlu etkiler oluşturmaktadır. İslâm tarihinde de bunun somut örneklerini günümüze aktarılan rivayetlerde görmek mümkündür. Ca'fer b. Eb'û Tâlib'in, Habeşistan Kralı Necâşî'ye yaptığı şu konuşma, bu etki vesilesiyle bireysel ve toplumsal bazda oluşan değişimi gözler önüne sermesi açısından dikkat çekicidir:

*"Ey Hükümdar! Biz cahiliye zihniyetine sahip bir kavimdik. Putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarının getirdiği yükümlülüklerle riayet etmez, komşu hakkı tanımazdık. Güçlü olanlarımızı zayıfları ezerdi. Uzun müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve ona ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve tahtadan yaptığımız putlara tapmaktan ve Allah'a ortak koştan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete ve akrabalık bağlarına riayet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi emretti. Haramdan, kan dökmekten sakınmamız gerektiğini bildirdi. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira atmaktan menetti."*¹⁰⁶

Burada aslında din adına hiçbir şeyi kendi nefsinden konuşmayan ancak Allah'ın öğrettiklerini insanlara anlatan¹⁰⁷ Hz. Muhammed'in bir toplumu eğitmedeki başarısından söz edilmektedir. Nihayetinde bu başarının temelinde de Allah'ın Hz. Peygamber'i yönlendirmesinin olduğu söylenebilir. Allah'ın Kur'ân ve Hz. Peygamber aracılığıyla eğittiği bir toplumda başarının salt olarak insanlara mâl edilmesi ve arka plandaki İslâm anlayışının göz ardı edilmesi tasvip edilmemektedir. Buna İslâm tarihinde somut bir örnek olarak Hz. Ömer'in, hayatı başarılarla dolu bir komutan olan Hâlid b. Velîd'i görevden azletmesi gösterilebilir. Çünkü onu görevden azletmesinin sebeplerinden birisi de toplumun, bütün başarıların Hâlid b. Velîd'in kendi

¹⁰⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/261-262.

¹⁰⁶ Abdulmelik b. Hişam Ebu Muhammed, *es-Siretu'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1987), 1/290.

¹⁰⁷ en-Necm 53/3-4.

yeteneklerinden dolayı elde edildiğine dair bir inanca sahip olmasıdır. Nitekim Hz. Ömer'in başarısının, en temelde Allah'a borçlu olduğunu hatırlatma sadedinde onu görevden aldığı rivayet edilmektedir.¹⁰⁸

Tüm bu veriler, Kur'an'a göre asıl başarının Allah'a borçlu olduğunu göstermektedir. Çünkü hayatını Allah'ın bildirdiği anlayışa göre şekillendiren bir kimse ya da topluluğun, elde ettiği meşru ve büyük başarılar bu anlayışın ve yaşam tarzının ürünü olacaktır. Zira bir öğreti paralelinde bilinçli ve doğru adımlarla ilerleyen insanlar, elde ettikleri başarıları inandıkları düşünce sistemine borçlu olduklarını yer yer itiraf etmektedirler.¹⁰⁹ Nitekim Kur'an'ın öğretileri ile hareket ederek tarihe damga vuran insanların ve milletlerin başarıları da aynı doğrultuda değerlendirilebilir. O halde meşru bir başarının elde edilmesi de Allah'ın Kur'an vesilesiyle ortaya koyduğu yaşam anlayışıyla doğru orantılıdır.

2.1.2. Allah'ın rızasına göre hareket etme

Kur'an'a göre kişisel gelişimin sürdürülebilmesi için üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Allah'ın rızasının gözetilmesidir. Kişisel gelişimini tahrife uğramamış aşkın değerlere göre tanzim edip yaratıcısının rızasını gözetken bir insan, başarı ve kazanımlarını meşru yollardan elde etme gayreti içerisinde olacaktır. Çünkü tahrife uğramamış itikâdî bir anlayış, insanı iyiye ve güzele yönlendirecek; onu sorumluluk sahibi olmaya teşvik edecektir. Doğal olarak yaratıcısının rızasını gözetken bir insan, iyi ve güzel işler yapmak için gayret edecektir. Hatta Allah'ın rızasına nail olmayı dileyen bir kul, dünya hayatı açısından en değerli şey olan yaşam hakkından dahi feragat etmeyi göze alabilecektir. Zira İslâm dini açısından Allah'ın rızasını elde etmek için can verenler şehit olarak nitelendirilir. Bu duruma Kur'an'da "*İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'ın rızasını elde etmek için canlarını bile verirler...*"¹¹⁰ âyetiyle işaret edilir. Dolayısıyla insan yaşam hakkından en çok aşkın bir değer uğruna vazgeçebilir. Aşkın bir varlığa bağlı olmak kişisel gelişim açısından ele alındığında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Öyle ki aşkın bir varlığın emir ve yasaklarına göre hareket eden bir insan, daha tutarlı bir kişiliğe sahip olur. Rabbinin çizdiği sınırlar içerisinde yaşayıp çevresine güven telkin eder. İlişkilerinde Rabbinin rızasını gözete-

¹⁰⁸ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-İ-taleb fî târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/3156-3157; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî İbn Asakir, *Târîhu medineti Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995) 16/261.

¹⁰⁹ Zıglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, VII; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 245-246; Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, VII; Doris Helge, *Acıyı Güce Dönüştürmek*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Kasım 2003), VII. vd.

¹¹⁰ el-Bakara 2/207.

rek sever ve buğz eder. Dürüstlüğüyle, fedakârlığıyla, çalışkanlığıyla maddi ve manevi değerlerine bağlı oluşuyla temayüz eder. Allah'ın rızasına taluk eden meşru idealleri uğruna, gerektiğinde canını bile verir. Neticede Rabbinin rızasını gözetten bir insan, düşünce ve davranışlarını ahlâkına; aynı zamanda amellerine de yansıtır. Bu husus elbette ki kişisel gelişim açısından olumlu karşılanacak bir durumdur. Nitekim başarının ve kazanımların meşru yollarla elde edilmesi, kimi kişisel gelişim uzmanlarınca da tasvip edilen bir husustur.¹¹¹

Kur'ân, Allah'ın rızasını gözeterek fedakârlık yapanları överek teşvik eder. Bu durum İnsân Sûresinde “*Onlar, kendileri o yiyeceğe iştiaak duymalarına rağmen onu çalışamayan yoksula, yetime ve esaret altındakilere yedirirler. Bunu yaparken de ‘Biz sizi ancak Allah'ın rızasını elde etmek için doyuruyoruz. Bunun karşılığında sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.’ derler.*”¹¹² şeklinde ifade edilir. Nitekim bu âyetin nüzul sebebi olarak Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın kendileri ihtiyaç içerisinde olmalarına rağmen muhtaç olan kimseleri kendilerine tercih ederek onları doyurdıkları nakledilmektedir.¹¹³ Kur'ân'da yer yer infak, iyilik, insanların arasını düzeltme gibi güzel işlerde Allah rızasının gözetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla yine Kur'ân'da belirtildiğine göre Allah'ın rızasını gözetenler, dünyada hidayete ve güzelliklere kavuştuğu gibi¹¹⁵ ahirette de gönülden tatmin olacağı büyük nimetlere¹¹⁶ kavuşurlar. Allah'ın rızasını gözetmeyenler ise dünya ve ahirette hüsrana uğrayanlardan olurlar.¹¹⁷ Bu gibi sebeplerden dolayı Kur'ân'da, zor şartlar altında dahi Allah'ın rızasının gözetilmesi ve Allah'ın rızasını gözetenler ile birlikte oturulup kalkılması; bu kriterlere riayet etmeyenlerden uzak durulması emredilir.¹¹⁸ Böyle bir hayat felsefesine sahip bireylerin, salt dünya hayatı açısından değerlendirildiğinde bile güzel kazanımlar elde edebileceği umulur. Zira böyle kimselerin çevresinde, kendisine destek olacak iyi insanların toplanması; ayağına pranga olacak kötü insanların da azalması olağan bir durumdur. Görüldüğü üzere Allah'ın rızasını gözetme konusu, birçok güzel haslet ile yakından alakalı ve birbiriyle içlem/kaplam münasebeti olan mündemiç bir yapıya sahiptir. Nihayetinde

¹¹¹ Herbert N. Casson, *Başarı Yolunda Adım Adım* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016), 90; Cengiz Erşahin, *Gerçek Sır* (Ankara: Tutku Yayınevi, Ocak 2011), 258-262; Peker, *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim*, 220-223 vd.

¹¹² el-İnsân 76/8-9.

¹¹³ Vahidî, *Esbâbu'n-nuzûl*, thk. Kemâl Besyuni Zağlûl (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 470.

¹¹⁴ el-Bakara 2/265, 272; en-Nisa 4/114; el-Leyl 92/19-20.

¹¹⁵ el-Mâide 5/16.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/15.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/162; et-Tevbe 9/109.

¹¹⁸ el-Kehf 18/28.

Kur'ân'a göre ortaya konulan bir kişisel gelişim anlayışında temel ilkelerden olmayı hak eden bir husustur.

2.1.3. Allah'a tevekkül etme

İtikâdî yönden kişisel gelişimle yakından ilişkili olan bir diğer husus da Allah'a tevekküldür. İnsan, kendi kişisel gelişimini sürdürme ve hedeflediği başarıya ulaşma hususunda kendi üzerine düşeni yapmak durumundadır. Ancak işler her zaman istenilen şekilde neticelenmemektedir. İşte bu noktada tevekkül anlayışı devreye girmektedir. Tevekkül kavramına sözlükte “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” anlamları verilmiştir.¹¹⁹ Terim olarak ise bir kimsenin kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdikten sonra kendini Allah'a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah'ı kefil bilip sadece O'na güvenmesi anlamına gelmektedir.¹²⁰ “وَكَلَّ” kökünden türetilen bu kavram, Kur'ân'da türevleriyle birlikte yüzün üzerinde âyette geçmektedir.¹²¹ Birçok âyette müminlerin Allah'a tevekkül etmeleri emredilmekte,¹²² tevekkül edenler övülmektedir.¹²³ Ancak tevekkül etmek, sorumsuz bir şekilde hiçbir tedbir almaksızın işlerin sonucunu Allah'a havale etmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu anlayışla hareket eden kimi sûfilerin pasif tevekkül anlayışı eleştirilmektedir. Tevekkülün iş görmeyi ve tedbir almayı terk etme biçiminde yorumlanması, cahillerin kuruntusu olarak kabul edilmektedir. Bu tembelliğin ve tedbirsizliğin, sünnetullâhın bilinmemesinden kaynaklandığı; böylesi yanlış bir anlayışın dinen haram sayıldığı belirtilmektedir.¹²⁴ “Allah'ın rahmetinin bir göstergesi olarak onlara karşı yumuşak davrandın. Şayet kaba, katı kalpli biri olsaydın etrafından dağılır giderlerdi. Onları hoş gör, onlar için bağışlanma dile, işlerinde onlarla istişare et. Neticede bir karara vardığın zaman da Allah'a tevekkül et. Zira Allah, tevekkül edenleri sever.”¹²⁵ âyeti tevekkül konusunda önemli ipuçları vermektedir. Âyette, yapılması planlanan bir işte gerekli istişarelerde bulunulması ve bu istişareler neticesinde adım atılması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak niyetlenen işin nasıl sonuçlanacağına Allah karar vereceği için neticenin O'na bırakılması bildirilmektedir.¹²⁶ Kur'ân'da

¹¹⁹ İbn Manzûr, “وَكَلَّ”, 4910; el-İsfahânî, “وَكَلَّ”, 531-532.

¹²⁰ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

¹²¹ Muhammed Fûâd Abdülbâkî, el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, thk. Muhsin Bidârfur (Kum: İntişarât Bidâr, 1412/1991), 762-763.

¹²² Âl-i İmran 3/122, 160; en-Nisâ 4/81; el-Mâide 5/11, 23; et-Tevbe 9/51; el-Enfâl 8/61 vd.

¹²³ el-Enfâl 8/2; en-Nahl 16/42.

¹²⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

¹²⁵ Âl-i İmran 3/159.

¹²⁶ er-Râzî, Mefâtihü'l-gayb, 9/69-70; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muham-

geçen tevekkül ile ilgili âyetlerde ise özet olarak; insanların neticede Allah'a sığınacağı, işlerin sonucunun yalnız O'na ulaşacağı,¹²⁷ Allah'ın bir topluluğu helâk etmek istemesi durumunda buna kimsenin engel olamayacağı,¹²⁸ inanarak Allah'a sığınanlara şeytanın etki edemeyeceği,¹²⁹ Allah'a güvenenlerin başka bir sığınağa ihtiyacının olmayacağı¹³⁰ buyrulmaktadır. Zira tüm bunlara engel olacak Allah'tan başka bir tanrının bulunmadığı¹³¹ ısrarla vurgulanmaktadır.

Kur'ânda çeşitli vesilelerle peygamberlerin inançlarındaki kararlılıkları ve tevekkülleri örnek gösterilmektedir.¹³² Bu noktada kişisel gelişim açısından dikkat çeken kısım ise verilen mücadele ve sabırdır. Mücadele kısmı, kişi ya da kişilerin kendi üzerine düşen işlerde yapılması gerekenleri yapmasını; sabır kısmı da sonucun Allah'a bırakılarak O'nun hükmü gelinceye kadarki teslimiyeti ifade etmektedir.

Kişisel gelişimde itikâdî açıdan önem arz eden hususlardan bir diğeri de rızık konusundaki tevekküldür. Çünkü rızık konusundaki birtakım endişeler, insanın çalışma ve sosyal hayatını manipüle edebilmektedir. Muhtemeldir ki bu sebeple Kur'ânda, rızık verenin Allah olduğu bilinci üzerinde çokça durulmaktadır. Kur'ândaki rızıkla ilgili âyetlere geçmeden önce onun etimolojisi üzerinde durmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Rızık; yenilen, içilen, giyilen ve faydalanılan her şey anlamında kullanılan bir kelimedir. Ayrıca yağmur, bağış, pay, nasip gibi anlamları da bulunmaktadır. Terim olarak ise Allah'ın yarattıklarına yeme, içme ve başka hususlarda istifade etmek üzere bahşettiği nimetleri ifade eder.¹³³ Kur'ânda 123 yerde rızıktan bahsedilir. Bu âyetlerde rızıklandırma fiili genellikle Allah'a izafe edilir.¹³⁴ Bununla birlikte bazı âyetlerde de rızıkla aracı olması hasebiyle kula da nispet edilmiştir.¹³⁵ Ancak insanların sahip olduğu şeylerin eninde sonunda tükeneyeceği, Allah katında bulunanların ise sonsuz olduğu vurgulanmaktadır.¹³⁶

Kur'ânda rızık sadece yenilen, içilen, giyilen şeyler için değil; Allah'ın insanlara bahşettiği başka şeyler için de kullanılan bir kavramdır. Örneğin “Şu'ayb: *Ey kavmim! Ne dersiniz, ya bana Rabbim tarafından apaçık bir de-*

med el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrût: Kütübî'l-İslâmî, 1984), 1/489.

¹²⁷ Yûsuf 12/67.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/160.

¹²⁹ en-Nahl 16/99.

¹³⁰ et-Talâk 65/3.

¹³¹ et-Tevbe 9/129; et-Tegâbün 64/13.

¹³² bk. Âl-i İmrân 3/159; Yûnus 10/71; Hûd 11/56, 88; Yûsuf 12/67.

¹³³ İbn Manzûr, “رِزْقٌ”, 1636-1637.

¹³⁴ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 311-312; el-İsfahânî, “رِزْقٌ”, 194.

¹³⁵ el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/5, 8; el-Kehf 18/19.

¹³⁶ en-Nahl 16/96.

lil ve güzel bir rızık verilmişse! Ben size yasakladığımı, kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğinde sizi düzeltmek istiyorum. Bunu da ancak Allah'ın yardımı ile başarabilirim. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'nun kurallarına tâbi oluyorum.' dedi."¹³⁷ âyetinde geçen rızık kelimesi kimi müfessirler tarafından din, hidayet, nübüvvet gibi manevi lütufları da kapsadığı şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁸ Taberî'nin tefsirinde bu âyetinde geçen rızık kavramı için "temiz ve helal" olan şeylerin kastedildiği bildirilerek onun meşru olması gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹³⁹ İbn. Kesîr'in tefsirinde de nübüvvet ve helal rızık olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Rızık konusunda müfessirlerin dikkat çektiği helal ve temiz rızık vurgusu birçok âyetinde açık bir şekilde dile getirilmektedir.¹⁴¹ Ayrıca Kur'an'da, meşruiyeti tartışmalı ve başkalarına ait olan rızıklara göz dikilmemesi gerektiği de ifade edilmektedir.¹⁴² Dolayısıyla maddi ya da manevi bütün rızıkların helal, temiz ve meşru olanı tasvip edilmektedir.

Kur'an'ın indirilmeye başlandığı ilk âyetlerde Allah'ın "Kerem" sıfatına vurgu yapılmasının¹⁴³ rızıkla ilgili kaygı ve endişelerin ortadan kaldırılmasına yönelik olduğu söylenebilir. Yine Hûd Sûresinde geçen "*Rızık Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur.*"¹⁴⁴ ifadesi de bu minvaldedir. Bazı hadislerde de her şeyi Allah'ın yarattığı ve her canlının rızıkını O'nun verdiği ifade edilmektedir.¹⁴⁵ Buradan hareketle Müslümanlar, "er-Rizku 'al'Allâh" yani "Rızık Allah'tandır." sözünü hayatlarına düstur edinmişlerdir. Böylece Allah'ın verdiği bu garantiye istinaden gönülden inanan bir mümin, üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdikten sonra rızık konusunda endişe duymamaktadır.¹⁴⁶ Hayatını el-Ekrem ve er-Rezzâk olan rabbın isteklerine göre tanzim eden bir insanın zihnindeki rızıkla ilgili endişelerin ortadan kaldırılmasıyla daha özgür iradeli bir kişilik profiline oluşturulması hedeflenmektedir. Böylece insan, Allah'tan başka hiçbir otoritenin güdümü altına girmemiş olacak ve daha özgür kararlar alabilecektir.¹⁴⁷ Bu durum psi-

¹³⁷ Hûd 11/88.

¹³⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 7/222; el-İsfahânî, "5", 194.

¹³⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 12/549.

¹⁴⁰ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdiş-Şeyh li't-Turâs, 2000), 7/462.

¹⁴¹ el-Mâide 5/4, 88; Yûnus 10/59; el-Arâf 7/32; en-Nahl 16/114 vd.

¹⁴² Tâhâ 20/131.

¹⁴³ el-Alâk 96/3.

¹⁴⁴ Hûd 11/6.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4/130, 202.

¹⁴⁶ Demirli, *Allah'î İsimleriyle Tanımak*, 211.

¹⁴⁷ Ahmet Abay, "Alak Suresi Bağlamında Şahsiyeti İnşanın İlk Nüveleri", 3. *International Bakı Scientific Research Congress*, ed. Gulzar İbrahimova (Baku: Bakı Eurasia University, October 15-16, 2021), 472-473.

kolojik bir rahatlamayı da beraberinde getirmektedir. Psikolojik açıdan oluşan bu rahatlamayı ifade eder mahiyette Hâtim el-Esam'ın (öl. 237/851) dile getirdiği ifade edilen “Zorlukta da kolaylıkta da bütün bu mahlûkatı ve beni rızıklandırıran Allah olduğuna göre nasıl fakir düşmekten korkarım? O ki bütün mahlûkatın rızıkını vermeyi taahhüt etmiştir. Çöldeki kertenkele- nin de denizdeki balığın da.” şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir.¹⁴⁸ Zira bu ifadeleri beyan eden Hâtim el-Esam'ın rızık konusuna dair herhangi bir endişe taşımadığı görülmektedir. Nihayetinde zihninde yersiz endişeleri taşımayan bir insanın, yapacağı işlere daha iyi odaklanması, hedeflediği başarı- lara daha kolay ulaşması öngörülebilir. Bu durum kişisel gelişim açısından değerlendirildiğinde bazı önemli hususları bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim kişisel gelişimde çeşitli kaygılardan arınmış bir zihne sahip insanın, psikolojik problemlerden uzaklaşacağı ve hedeflenen kazanımlara ulaşmada daha başarılı olacağı varsayılmaktadır. Kur'ân'ın rızık konusunda ortaya koyduğu düşünce anlayışı kişisel gelişimin konularından olan “olum- lu düşünme” hususuyla mutabıktır. Haddi zatında bu konuda öne sürülen tüm telkin ve tavsiyelerin, stresten arındırılarak sükûnete erştirilmek istenen bir zihin yapısı oluşturmayı amaçladığı söylenebilir.¹⁴⁹

Aslında gelecek kaygısı güderek rızık elde etme konusunda endişe duy- mak, insanı çalışmaya sevk etmede önemli bir nedendir. Kur'ân'da rızık Al- lah tarafından garanti altına alındığıyla ilgili âyetler, rızık endişesiyle yanlış davranış ve uygulamalara tevessül edilmemesi ile alakalıdır. Zira geçmişte rızık endişesinden dolayı yanlış uygulamalara rastlamak mümkündür. Nite- kim Kur'ân-ı Kerim'de, Câhiliye Arapları'nın fakirlik endişesiyle kız çocuk- larını diri diri toprağa gömdüğü zikredilen “*Yoksulluk endişesiyle çocukları- nızı öldürmeyin. Onları ve sizi, biz rızıklandırırız. Şüphesiz onları öldürmek büyük bir hatadır.*”¹⁵⁰ âyetinde bu uygulamanın yanlışlığına ve rızık konu- sunda herhangi bir endişenin böyle bir hataya sürüklememesi gerektiği- ne dikkat çekilmiştir.¹⁵¹ Bir başka âyette de “*Biz seninle birlikte doğru yo- la uyarsak yurdumuzdan koparılıp sürgün ediliriz.*” dediler. Biz onları, tarafı- mızdan rızıklandırıp her türlü ürünün toplanarak getirildiği, güvenli, doku- nulmaz bir yere yerleştirmedik mi? Ne var ki onların çoğu bunu bilmiyorlar.”¹⁵²

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006), 11/73.

¹⁴⁹ Richard Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, çev. Esat Ören (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999), 100-101; Norman Vincent Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev. Şahin Cüceloğlu (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Mart 1997), 21-36; Metin Koçak, *Olumlu Düşünmenin Gücü* (İstanbul: Etap Yayın- ları, 2016), 9-24 vd.

¹⁵⁰ el-İsrâ 17/31. Konuyla ilgili diğer âyetler için bk. el-En'âm 6/140, 151.

¹⁵¹ Kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesiyle ilgili detaylı bilgi için bk. et-Taberî, *câmi'u'l-beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/577-580.

¹⁵² el-Kasas 28/57.

buyrularak rızık endişesinin doğru yolu tercih etmenin önüne geçmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Rızıkın Allah'a ait oluşu yanlış bir tevekkül anlayışını da beraberinde getirmemelidir. Zira rızık elde etme, çeşitli arayışlara bağlıdır. Çünkü Allah insanlara akıl ve irade, hayvanlara ise içgüdü vermiştir. Bu sayede insanlar ve hayvanlar kendilerine verilen yetenekleri kullanarak rızıklarını elde ederler.¹⁵³ Bu gerçeğe “*O'nun varlığının delillerinden biri de gece ve gündüz uyumanız, daha sonra da **O'nun lütfundan maişetinizi aramanızdır...***”¹⁵⁴ âyetiyle dikkat çekilmektedir. Fâtır Sûresinde ise “*Birinin suyu tatlı ve boğazdan akıp giden; diğerinin suyu tuzlu ve acı olan iki deniz, aynı değildir. Ancak her birinden taze et yani balık tutup yersiniz ve takıp takıştırdığınız birtakım süs eşyaları çıkarırsınız. Siz orada denizin sularını yara yara gemilerin gittiğini de görürsünüz. Sizden beklenen bunlara şükredip O'nun nimetlerinden nasibinizi aramanızdır.*”¹⁵⁵ âyetiyle atıfta bulunularak zikredilen nimetlerin elde edilmesinde gayrete vurgu yapılmaktadır. Benzer bir durum olarak Mülk Sûresinde de yeryüzündeki nimetlerden istifade edilebilmesi için bu nimetlerin peşinden gidilmesi telkin edilmektedir.¹⁵⁶ Bu durum bir hadiste, “*Eğer ki siz Allaha gerektiği şekilde tevekkül etseydiniz, Allah kuşlara nasıl rızık veriyorsa size de öyle rızık verirdi. Kuşlar sabahleyin aç bir şekilde çıkarlar, akşam olduğunda ise doymuş olarak dönerler.*” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵⁷ Görüldüğü üzere sorumluluklar yerine getirildiği takdirde rızık konusunda endişe taşınmaması gerektiği buradan açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kur'anda belirtilen ve hadislerle desteklenen bu bildirimler, rızık çerçevesini de çizmektedir. Bu çerçeve, Kur'an'a göre kişisel gelişimini sürdürmek isteyenler için önemli ilkeler ortaya koymaktadır. Zira burada elde edilmek istenen çeşitli nimetlerin ve kazanımların helal, temiz, meşru olması gibi şartları taşıması gerektiği açıkça görülmektedir. Aynı zamanda gerekli sorumluluklar yerine getirildiği takdirde rızık Allah'ın kefil olduğu bilinci aşıl原因arak herkese yetecek kadar rızık temin edileceği belirtilmektedir. Böylece rızık endişesiyle bencillik, hırs, cimrilik, haksız kazanç gibi insan fitratına ve toplumsal yaşama zarar veren kötü hasletlerin neden olabileceği problemlerin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak tevekkül hakkındaki her âyet, tevekkülün belirli bir yönünü ortaya koymaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki tevekkül kavramı inanç,¹⁵⁸

¹⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/149.

¹⁵⁴ er-Rûm 30/23.

¹⁵⁵ Fâtır 35/12.

¹⁵⁶ bk. el-Mülk 67/15.

¹⁵⁷ Tirmizi, “Zühd”, 33.

¹⁵⁸ el-Enfâl 8/2; ez-Zümer 39/38; el-Mümtehine 60/4; el-Müzzemmil 73/9; et-Tegâbün 64/13.

mücadele,¹⁵⁹ tedbir,¹⁶⁰ sabır¹⁶¹ ve teslimiyet¹⁶² kavramlarının her biriyle yakından ilişkilidir. Tevekkül bilinci, kişisel gelişim mücadelesinde de dikkate alınıp uygulandığında kişilere başarıya olan inancı, mücadele gücünü, psikolojik rahatlamayı ve sabretmeyi aşılacaktır. Nitekim bu hususlardan her biri modern kişisel gelişim öğretilerinde de ısrarla vurgulanmaktadır.¹⁶³

2.1.4. Dünya hayatının imtihan olduğu bilincinde olma

Modern kişisel gelişim öğretilerinde bireylerin, çeşitli zorluk ve sıkıntılar ile karşılaşabilecekleri hayatın doğasından kabul edilir. Bunlar karşısında dirençli olunması, duyguların profesyonelce yönetilmesi, doğru adımlar atılarak istikrarla yola devam edilmesi gibi vurgular sık sık tekrar edilmektedir.¹⁶⁴ Kur'ân'da belirtilen dünya hayatının imtihan olduğu vurgusu da insana bu minvalde hareket etmesini ve düşünmesini gerektiren önemli argümanları barındırmaktadır. Zira Kur'ân'a göre dünyada insanın başına gelebilecek iyi haller ve sıkıntılar birer imtihan vesilesidir. Dolayısıyla imtihan gereği bir müminden başına gelen sıkıntılara sabretmesi, sahip olduğu güzel nimetler karşısında şükretmesi, güzel işler yapmak için çalışıp çabalaması beklenir. “O Allah ki; hanginizin daha güzel işler yapacağını deneyerek ortaya çıkarmak için ölümü ve hayatı yaratandır...”¹⁶⁵ âyetinde güzel işler yapılması teşvik edilirken;¹⁶⁶ Bakara Sûresinde “Sizleri biraz korku biraz açlık; biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!”¹⁶⁷ âyetiyle de sıkıntılar karşısında dirayetli olunması teşvik edilmektedir.¹⁶⁸ Bir hadiste de “Müminin durumu ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Zira başına güzel bir iş geldiğinde şükreder, bu onun hayrına olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder, bu da onun hayrına olur.”¹⁶⁹ buyrulur bir müminden çeşitli durumlar karşısında sergilemesi gerektiği tavır belirtilmektedir. Kendini kişisel yönden geliştirmek isteyen bir insanın bu anlayışla hareket etme-

¹⁵⁹ el-Mâide 5/23; el-Enfâl 8/61; et-Tevbe 9/129; Yûnus 10/85; Hûd 11/88.

¹⁶⁰ Yûsuf 12/67.

¹⁶¹ İbrahim 14/12; en-Nahl 16/42; el-Ankebût 29/5.

¹⁶² bk. Âl-i İmran 3/122, 160; en-Nisâ 4/81; el-Mâide 5/11; el-A'râf 7/89; el-Enfâl 8/49; et-Tevbe 9/51; Yûnus 10/71, 84; Hûd 11/56, 123; İbrahim 14/11; el-Furkân 25/58; eş-Şuarâ 26/217.

¹⁶³ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 43-45, 49-50, 62-65, 186-188; James E. Loehr, *Stres Altında Başarılı Olmak*, çev. Tuncer Büyükonat (İstanbul: Beyaz Yayınları, Mart 1999), 13-82; Mümin Sekman, *Her Şey Seninle Başlar* (İstanbul: Alfa Yayınları, Kasım 2006), 131-146; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 59-81, 114 vd.

¹⁶⁴ Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 199-248; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 31-128; Fatih Ünlü, *Hedef Belirleme ve Stresle Baş Etme* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016), 78-136 vd.

¹⁶⁵ el-Mülk 67/2.

¹⁶⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/416.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/155.

¹⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/241.

¹⁶⁹ Müslim, “Zühd”, 64.

si durumunda dirayetli ve çalışkan olacağı açıktır. Çünkü bu anlayış, zorlu hayat yolculuğunda kişiye çalışma azmi ve direnci verdiği gibi çeşitli nimet ve imkânlar içerisinde de onun yanlış işlere yönelmesini engelleyecektir. Bu durum yaygın kişisel gelişimin çalışma, azim, istikrar gibi hususları vurgulamasıyla birlikte, dünya hayatının imtihan olduğu gerçeğini pek dillendirmemesi yönünden yaygın kişisel gelişime karşı önemli bir üstünlüktür. Zira öne sürülen telkinlerin aşkın bir idealle temellendirilmesi, kişiler üzerinde istenilen etkiyi oluşturmada pozitif bir rol oynayacaktır.

2.1.5. Havf ve recâ arasında olma

Modern kişisel gelişim çalışmalarında üzerinde sıkça durulan hususlardan bir tanesi de ümitsizliğe kapılmamaktır. Bu çalışmalarda ümidini kaybetmiş insanlara ümit aşılacak için yoğun telkinlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte tedbirli bir şekilde ve sağlam adımlarla hareket edilmesi teşvik edilmektedir.¹⁷⁰ Bu durum dinî literatürde “Havf ve recâ arasında olmak” ifadesiyle dile getirilmektedir. Sözlükte korkmak, kaygı ve endişe duymak gibi anlamlara gelen “خوف” kelimesi terim olarak, “Bir kimsenin hoşuna gitmeyen bir durumun, kendisinin başına gelmesinden korkması ve endişe duyması” anlamında kullanılır.¹⁷¹ Kur’ân’da Allah’tan¹⁷², O’nun makamından¹⁷³, tehdidinden¹⁷⁴, azabından¹⁷⁵ korkulması gerektiğinden bahsedilir. Bununla birlikte “ümit” anlamına gelen “رجاء” kelimesi ise “Kalbin ileride olacak sevimli ve güzel bir şeye bağlanmasıdır.”¹⁷⁶

Kur’ân’da Allah’ın rahmetinden ümidin kesilmemesi gerektiği ve O’nun, gönülden tövbe edildiği takdirde¹⁷⁷ bütün günahları affedebileceği bildirilmektedir.¹⁷⁸ Ayrıca Allah’ın huzuruna varabilmeyi ümit edip buna göre hayat yaşamış kimseler övülmüş, O’nun huzuruna varacağına inanmayıp kötülükte ısrar edenler yerilmiştir.¹⁷⁹ Buna göre kişi kendisini güvende his-

¹⁷⁰ Anthony Robbins, *Sınırsız Güç*, çev. Mehmet Değirmenci (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1992), 58-74, 78-82; Adnan Kulaksızoğlu, *Kişisel Gelişim Uygulamaları* (Ankara: Nobel Yayınları, Ağustos 2003), 123-150; Mümin Sekman, *Limit Sizsiniz* (İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2008), 34-64; Erşahin, *Gerçek Sır*, 17-112 vd.

¹⁷¹ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât* (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1985), “الخوف”, 107; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ’u ulûm’id-dîn*, trc. Ahmet Serdaroglu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1987), 4/286.

¹⁷² Âl-i İmrân 3/175.

¹⁷³ er-Rahmân 55/46.

¹⁷⁴ İbrâhîm 14/14.

¹⁷⁵ el-En’âm 6/15.

¹⁷⁶ Ebû’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, nşr. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî (Mısır: Matb’at-ü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1940/1359), 68.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/160; ez-Zümer 39/53; et-Tahrîm 66/8 vd.

¹⁷⁸ ez-Zümer 39/53.

¹⁷⁹ Yûnus 10/7, 11, 15; el-Kehf 18/110; el-Ankebût 29/5.

setmemeli ancak Allah'ın merhametinden de asla ümidini kesmemelidir.¹⁸⁰ Kur'an'ın tasvip ettiği ümit ve korku dengesi, insanı diri tutmakta, pasiflikten kurtarıp aktif bir hayat yaşamaya teşvik etmektedir. Çünkü ümitsizlik insanı boş vermişliğe ve müteakibinde isyanını artırmaya sevk eder. Bu durum Hz. Peygamber'in bir hadisinde şu şekilde bildirilmektedir:

“Hz. Peygamber bir gün Benî Şeybe kapısından girerek ahabının yanına uğradı. Onların kendi aralarında gülüşüklerini gördü ve onlara ‘Niçin gülüyorsunuz? Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler; çok ağlardınız.’ buyurdu ve ardını dönerek ilerledi. Birazdan geri dönüp gelerek, ‘Taşın yanına vardığımda Cebrail geldi ve Allah Teâlâ’nın, niçin kullarımı ümitsizliğe sevk ediyorsun? Benim çok affedici ve merhamet sahibi olduğumu kullarıma haber ver.’¹⁸¹ âyetini vahyettiğini bildirdi.”¹⁸²

Sırf korku ile yaşayan insan, düşünsel yönden yorgun ve bitap düşer. Ümitsizliğe kapılan insan pasifleşir. Aynı şekilde kendini güvende hisseden insan da pasifleşerek çaba sarf etme gereği hissetmez.¹⁸³ Dolayısıyla ümitvâr olmak, korku ile balans edilerek kendi ile barışık, aktif bir insan modeli ortaya çıkarabilir. Böylece modern kişisel gelişim açısından da tasvip edilen azimli insan modeline bir adım daha yaklaşılmış olur. Bu anlayışın da aşkın bir ideal ile temellendirilerek ahirette yargılanılacağı düşüncesi üzerine bina edilmesi, yaygın kişisel gelişim açısından değerlendirildiğinde daha temkinli adımlar atmada ve harekete geçirmede önemli bir unsur olarak addedilebilir. Zira yaygın kişisel gelişim anlayışında öne sürülen telkinler, genellikle dünya hayatının olgusuyla sınırlandırılmakta, ahiret olgusu vurgulanmamaktadır.

2.2. Kişisel Gelişimde İtikâdî Açından Problem Doğuran Yönler

Kişisel gelişimin seyrinde dinî inanç önemli oranda etkilidir. Bu durum, baskınlık oranına göre kişisel gelişimin öğretilerini şekillendirmektedir. İnsanların dinî inançları, itikâdî ve ahlâkî açıdan kişisel gelişimin öğretilerine yön vermektedir. Örneğin, dinî inancın olmazsa olmazlarından olan ahiret, hesap, cennet, cehennem gibi mefhumlar, kişisel gelişimin öğ-

¹⁸⁰ Mahmut Ay, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu -İbn Acibe'nin el-Bahru'l-Medîd Adlı Tefsiri-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 312; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 68; Korku ve ümit ile ilgili âyet ve hadisler için bk. el-Bakara 2/212, 218; Âli İmrân 3/102, 175; en-Nisâ 4/175; el-Mâide 5/57; el-En'âm 6/147; e/Arâf 7/56, 156; el-Enfâl 8/2; er-Râd 13/6; el-İsrâ 17/57; el-Hac 22/34-35; es-Secde 32/6; ez-Zümer 39/53; el-Hadîd, 57/28; el-Haşr 59/21; Buhârî, “Edeb”, 72, “Rikâk”, 29; Müslim, “Fezâ'il”, 127, 128, “Zikir”, 73; Tirmizî, “Kıyâmet”, 25, “Zühd”, 8; İbn-i Mâce, “Zühd”, 19.

¹⁸¹ el-Hicr 15/49.

¹⁸² et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 14/82; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/266; es-Süyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 155.

¹⁸³ Gazzâlî, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, 4/305-306.

retilerini dünya yaşamı ile sınırlamayıp ahirete uzanan bir forma sokmaktadır. Bu durumda dünyada yarım kalan hak, adalet, mükâfat gibi hususların orada tamamlanacağı umulmaktadır. Bunun dünya hayatındaki muhtemel en önemli faydası ise adaletin er ya da geç gerçekleşeceğine inanılarak iç huzurun temin edilmesidir.

Kişisel gelişime dair genel kabul görmüş bilgilerin doğru bir şekilde tatbik edildiği durumlarda fayda sağlayacağı umulur. Tarihin derinliklerine doğru seçici bir irdeleme yapıldığında insanlığın gelişimine katkıda bulunan, her ne kadar bugünkü usulde yazılmış olmasa da bol miktarda kişisel gelişim müktesebatı olduğu görülür. Bunun yanında gelişimi engelleyen, yavaşlatan ya da sekteye uğratan bilgi kirliliği mahiyetinde öğretiler de mevcuttur. Doğru bilgiyi elde etme adına çeşitli öneriler ve tashihler diyaletik tarzında ortaya konularak günümüze kadar süregelmiştir. Bugünkü haliyle kişisel gelişim öğretilerinin güncel bilgiler ışığında kritiği yapıldığında problem olarak tanımlanabilecek birtakım yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu problemler, üslup ve yöntemde olabileceği gibi içerik açısından olabilmektedir.

Bu başlık altında ele alınacak olan problemleri ortaya koymadaki amaç, herhangi bir kişisel gelişim kitabını ya da yazarlarının mensup olduğu kültürü hedef almak değildir. Daha ziyade bu alana dair ortaya konulan çalışmaların içeriklerini, özellikle de problemli sayılabilecek yönlerini, akademik bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmaktır. Ortaya konulan problemli yönlerden dolayı da yazarın veya çalışmasının genelini gözden düşürme gibi bir amaç güdülmemektedir.

2.2.1. Abartılı motivasyon ifadeleri

Abartılı motivasyon ifadeleri, kişisel gelişim üzerine yapılan çalışmalarda bolca kullanılan telkinlerdendir. “İmkânsız diye bir şey yoktur!”, “İstediyin her şeyi başarabilirsin!”, “Sen bir dâhisin!”, “Asla pes etme!”, “Sen dünyanın en iyi ...sısın.”, “Dünyayı değiştirebilirsin!”, “İnanırsan mutlaka başarırısın!”¹⁸⁴ vb. ifadelerin bir miktar doğruluk payları olsa da sağ duyulu bir akılla tetkik edildiğinde kulağa pek inandırıcı gelmemektedir. Çünkü bu genellemeler, her durum ve şartta kesin sonuçlar vermeyecektir. Ancak üzerinde yeterince düşünülmeyişi ve derinlemesine analiz edilmediği için birçok insan bu telkinlere tamamen kendini kaptırabilmektedir. Her ne kadar bazı başarılarla ulaşmada bu telkinler birtakım roller üstlense bile sonuç itibari-

¹⁸⁴ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 232; Erşahin, *Gerçek Sır*, 64-70; Cengiz Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle* (Ankara: Tutku Yayınevi, 2009), 77-79, 111-128; Erdal Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı Çocuğuyum 2* (İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, Ekim 2017), 64-67; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanım*, 32-37, 47, 83, 131-147, 155-164.

le çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin başında, itikâdî açıdan problem teşkil eden insanı yüceltme anlayışı gelmektedir. Bu anlayışı tetikleyen; “Başarılı olmak için siz kendinize yetersiniz, bu hayat sizin, bu başarı sizin, desteğine en çok ihtiyacınız olan sizsiniz.”;¹⁸⁵ “Ne kadar mükemmel olduğunuzu biliyor musunuz?”;¹⁸⁶ “Düş gücü eyleme geçmiş tanrıdır.”;¹⁸⁷ “Geleceğin, kendi avuçlarının arasında. Sen kendi kendine yeterlisin... Kimseden izin almak zorunda değilsin.”;¹⁸⁸ “Hayatta istediğin her şeye sahip olabilirsin.”;¹⁸⁹ “Bu senin hakkın, yeter ki iste ve sahip ol. Kaderin senin elinde, İstedığın her şeyi yapabilecek güce sahipsin.”¹⁹⁰ gibi telkinlere yoğun bir şekilde maruz kalan muhataplar, tabiri caizse Tanrının yeryüzündeki gölgesiymiş gibi davranarak her şeyi elde edebileceğini zanneden kibirli insanlara dönüşebilmektedir.¹⁹¹ Böyle bir kimsenin de nefsinin arzularının peşinden sürüklenen ve yaratıcısının rızasını gözetmeyen birisine dönüşme ihtimali yüksektir. “*Nefsinin arzularını ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın!*”¹⁹² âyetinde de kendi arzularının peşinden koşarken Allah'ın koymuş olduğu kuralları göz önünde bulundurmeyen kimselere işaret edilmektedir. Zira bu düşüncedeki insanlar kendi nefisleri bir şeyleri arzuladığında onu hemen yaparlar. Allah korkusu ve O'nun rızası bu işi yapmalarına engel teşkil etmez. Bu şekilde hareket etmeleri de “arzularını ilah edinme” anlamına gelmektedir.¹⁹³

İnsanları çalışıp başarmaya teşvik için kullanılan bu abartılı telkinler daha başka birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi mükemmele ulaşma arzusu güden bireylerin, ellerinde olan nimetlerin farkına varamaması veya bunları yetersiz görmesidir.¹⁹⁴ Bu da ellerindekilere rağmen onların sürekli mutsuz olmalarına neden olmaktadır. Bir başka problem de istenilen başarının elde edilemediği durumlarda hedeflenenin aksine özgüven kaybına neden olabilecek bir durumu ortaya çıkarabilme riskidir. Hayatlarını bu telkinlere göre şekillendiren kişiler, kendi tabiatlarına uymayan konularda başarısız olduklarında özgüvenlerini kaybedebilmektedir-

¹⁸⁵ Sekman, *Limit Sizziniz*, 146.

¹⁸⁶ Matthew Mckay ve Patrick Fanning, *Özgüvenin Yaratılması ve Korunması*, çev. Anita Tather (İstanbul: Epsilon Yayınları, 1198), 43; Mustafa Tarhan, *İçindeki Gücü Keşfet* (İstanbul: Kalipso Yayıncılık, 2005), 50.

¹⁸⁷ Jack Ensing Addington, *% 100 Düşünce Gücü*, çev. Birol Çetinkaya (İstanbul: Akaşa Yayıncılık, 1996), 38, 76.

¹⁸⁸ Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 20.

¹⁸⁹ Lynn Grabhorn, *Secret Çekim Yasası*, çev. Suat Kadioğlu (İstanbul: Kalipso yayınları, ts.), 33.

¹⁹⁰ Natalie Reid, *Kuantum Mucizesi*, çev. Pelin Tornay (İstanbul: Omega Yayınları, 2007), 120.

¹⁹¹ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 136-140.

¹⁹² el-Furkân 25/43.

¹⁹³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/255.

¹⁹⁴ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 143.

ler. Çünkü her insan her konuda yeterli istidat sahibi olmayabilir. Hâsılı her ölçü her insana uygun ebatlarda değildir. Bu durumda ileri sürülen bu telkinler, her insan üzerinde hedeflenen etkiyi oluşturmaz. Aksine birçok olumsuz durum da ortaya çıkabilecektir. Zira insan nefsi, genellikle her türlü menfaati elde etmeyi ister. Ama her istenilenin elde edilebilmesi dünya hayatı açısından pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu orantısız hırs ile talep edilenlere ulaşamadığında mutsuzluk, öz güven kaybı ve psikolojik sorunlar yaşanması muhtemeldir.

Sonuç itibarıyla motivasyon ifadeleri, daha gerçekçi olmalı, dinin ve toplumsal yaşamın dinamiklerine zarar vermemelidir. Genellemelerin aksine, kişilerin özel durumlarının göz önünde bulundurulduğu bir yapıya büründürülüp muhataplara öyle sunulmalıdır. Böylece teoride ileri sürülen telkinlerin pratikte karşılık bulması ve fayda sağlaması daha muhtemel olacaktır.

2.2.2. Başarının kutsallaştırılması

Başarı ihtiyacının dayandırıldığı pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlar, kişiden kişiye değişmekle birlikte para, mal, mülk, makam, mevki, saygınlık, huzur, mutluluk, psikolojik tatmin vb. faktörlerdir. Nitekim başarı anlayışı, yaygın kişisel gelişim çalışmalarında bu gibi menfaatlara göre tanzim edilip insanlara sunulmaktadır.¹⁹⁵ Çünkü bu menfaatler, bireylerin başarı elde etmek için iştahını kabartan önemli nedenlerdir. Ancak bununla birlikte insanlara seküler bir anlayış üzerine bina edilen kişisel gelişim öğretileri de sunulmaktadır. Ne yazık ki bu öğretilerde başarı kutsallaştırılarak dinî ve insanî değerler göz ardı edilmektedir. Ya da söz konusu çalışmaları yapan kimselerin kendi değerler penceresinden aktardığı bilgiler, toplumun değerleriyle bağdaşmamaktadır. Örneğin; politeist bir inancın diliyle, başarı için fedakârlık kavramı vurgulanırken, “Başarı tanrısı kurban ister. Sevdiğiniz diğer şeyleri ona feda edecek kadar onu sevdiğinizizi görmek ister.”¹⁹⁶ gibi abartılı ifadeler, kişisel gelişim kitaplarında bulunabilmektedir. Bu ifade, Kur’ân’ın ortaya koyduğu anlayışa ters düşen bir ifadedir. Zira Kur’ân’da “Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O’ndan başka ilâh yoktur...”¹⁹⁷ benzeri ifadeler defalarca tekrarlanmaktadır.¹⁹⁸ Çünkü Allah, eşsiz ve benzersizdir, kendisine ortak koymasını asla kabul etmez ve O’ndan başka hiçbir şeye kutsallık atfedilemez.¹⁹⁹

Başarı, sonuca odaklı olarak ele alınıp değerlendirildiğinde kimi zaman

¹⁹⁵ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 153-164.

¹⁹⁶ Sekman, *Limit Sizsiniz*, 89.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/163.

¹⁹⁸ bk. el-Bakara 2/255; Âli İmrân 3/2, 6, 18; en-Nisâ 4/87, 171 vd.

¹⁹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/248.

yanılığa düşülmektedir. Oysa başarıya giden yolda sürecin de kritiğinin yapılması gerekir. Geçmişten bugüne başarı olarak değerlendirilen neticeler elde eden ve bu sayede meşhur olmuş birçok insanın medyada çeşitli övgülere mazhar olduğu görülür. Ancak bu başarı hikâyelerinin içeriğinde ihlal edilen haklara değinilmediği, başkalarının hayatlarına verilen tahribatlardan bahsedilmediği, bu başarıların meşruiyeti sorgulanmayarak kutsallaştırıldığı görülmektedir.²⁰⁰ Dolayısıyla bir kazanımın, elde edilmiş gerçek bir başarı olarak kabul edilebilmesi için bakış açısının hangi odak noktasına sabitlendiği, olaylar kadar olguların da göz önünde bulundurulması durumu, hangi değerlerin referans alınması gerektiği ve sonuç kadar sürecin de bu değerlendirmeye katılması önem arz etmektedir. Netice itibarıyla süreç göz önünde bulundurulmadan ya da herhangi bir değer gözetilmeden başarıya atfedilen kutsallık, insanları meşru olmayan işler yapmaya ve davranışlar sergilemeye sevk edecektir. Bu gibi nedenlerden dolayı Kur'ân'da başarıların meşru yollardan elde edilmesi gerektiği vurgusu sık sık yapılmaktadır. Bir âyette *“Ey inananlar! Karşılıklı rızaya dayanarak yapılan ticaret dışında birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyiniz...”*;²⁰¹ bir başka âyette de *“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını elde etmek için günah olduğunu bile bile hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin.”*²⁰² buyrulmaktadır. Görüldüğü üzere kazancın meşru yolla elde edilmesine yönelik vurgular, çeşitli vesilelerle sık sık tekrarlanmaktadır.²⁰³ Haksızlık yapanların ise ahirette karşılaşacakları elim azaba değinilerek haksız iktisabın önüne geçilmesi hedeflenmektedir.²⁰⁴ Böylece sağlam bir inanca sahip olan insanların dünyalık başarılarla yönelik adımlarını meşruiyet çizgisine yönlendirilmektedir. Bu da başarının meşruiyeti ve dinî inanç arasındaki kuvvetli bağı göstermesi açısından önemli bir husustur. Nitekim iman etmiş bir kimse, bu sayede başka birinin hakkı olana tenezzül etmeyecek ve ahiret hayatında elde edeceği mükafatları riske atmamış olacaktır.

2.2.3. Kültürel ve dinî algı sorunları

Kişisel gelişim öğretilerinde algı sorunlarına neden olan en temel prob-

²⁰⁰ Kemal Sayar, Yavaşla (İstanbul: Kapı Yayınları, Ekim 2021), 185-186.

²⁰¹ en-Nisâ 4/29

²⁰² el-Bakara 2/188.

²⁰³ bk. el-Bakara 2/228, 233; eş-Şuarâ 26/181; el-Mutaffifin 83/1-3 vd.

²⁰⁴ *“Kim haddi aşarak ve haksız olarak bunu yaparsa (haksız yere birbirinin malını yerse), onu cehenneme atacağız. Bu, Allah'a pek kolaydır.”* (en-Nisâ 4/30); *“Eğer Allah, insanları haksızlıkları yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onların durumunu takdir edilen bir zaman kadar erteliyor.”* (en-Nahl 16/61); Benzer başka âyet için bk. Fâtır 35/45; Hadisler için bk. *“Kim yalan yere yemin ederek Müslüman bir kimsenin malını yerse, Allah'la karşılaştığında Onu kendisine karşı kızmış bir halde bulur!”* (Müslim, “İman”, 61); Ayrıca haksızlık yapanların ahirette karşılaşacağı sonuca değinen *“müflis hadisi”* ile ilgili de bk. Müslim, “Birr”, 59.

lem, referans alınan dinî ve kültürel değerlerin birbirinden farklı oluşudur. Zira kimi kişisel gelişimciler inandığı dinî değerleri referans alırken kimileri toplumun ortak normlarını dikkate alarak öğretilerini sunmaktadır. Kimileri de kendince eklektik bir değer yargısı üzerinden öğretilerini muhataplarına aktarmaktadır. Bu da zaman zaman öne sürülen görüşlerin birbiriyle çatışmasına ve nihayetinde kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. Bazen de yanlış yönlendirilen insanlar, toplumda çeşitli problemlerin doğuşuna sebep olabilecek davranışlarda bulunabilmektedirler. Örneğin, bazı çalışmalarda umuma açık bir yerde karşı cinsin ilgisini çekmek için bedenin cinsel yönünü ortaya çıkaran ilgi çekici bir giyim tarzını önerilebilmekte;²⁰⁵ buna mukabil dinî bir kaynağı referans alan kişiler böyle bir giyim şeklini dinî veya ahlâkî yönden sakıncalı bulabilmektedir.²⁰⁶

Çelişkiler, bireylerin dinî ritüellerinde de tezahür etmektedir. Batının din anlayışı ve kültürel değerleri ışığında ele alınan çalışmalar, Doğu kültürüne pek uymamaktadır. Ya da batının dinî inanç sisteminde tatmin olmayan ruhsal yönler, doğuda ortaya çıkarılıp geliştirilmiş meditasyon, yoga gibi alternatif ritüellerle tatmin edilmeye çalışılmaktadır. Aynı şekilde dua anlayışı da İslâm kültüründe Allah'a arz edilen bir talepler dizini iken kimi kişisel gelişim kitaplarında ise bilinçaltına gönderilen ya da yüksek bilinç olarak adlandırılan mercie iletilen isteklerdir.²⁰⁷

Kişisel gelişim üzerine yapılan çalışmalarda, içinde yaşanan toplumun değerlerini de gözetmek gerekir. Bu değerler bazen dinî kaideler bazen geleneksel anlayış bazen de ahlâkî normlardan oluşur. Bu duruma somut bir örnek verilecek olursa bazı dinler tarafından yasaklanmış, tıbben de zararlı olduğu tespit edilmiş olan içkinin özel günlerde ve zamanlarda ortamın havasına renk katmak için içilebileceğini ima eden ifadeler, kişisel gelişim kitaplarında görülebilmektedir.²⁰⁸ Yine çeşitli değerler açısından hoş görül-meyen müstehcen içeriklerin, cinsel heyecanı artırıcı bir araç olarak çiftler tarafından izlenmesi tavsiye edilebilmektedir.²⁰⁹ Oysa zihnin müstehcen içeriklerle doldurulması, insanların düşüncelerinin sürekli olarak cinselliğe odaklanmasına ve bu konuda cinsel tatminin değişik boyutlarına yönelerek meşru olmayan yollara tevessül edilmesine sebebiyet vermesi muhtemeldir. Üstelik dinî, ahlâkî ve toplumsal değerlerin göz ardı edildiği bu ki-

²⁰⁵ Ellen Fein ve Sherrie Schneider, *Kurallar: "Doğru Erkeği Elde Etmenin Sırları"*, çev. Seda Onbulak (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, Nisan 1997), 19-23; Esra Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın* (İstanbul: Destek Yayınları, Kasım 2021), 135-138.

²⁰⁶ Topçu, *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*, 253-256; Avcı, *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri*, 90.

²⁰⁷ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 50-54.

²⁰⁸ bk. Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın*, 250; Mustafa Gödeş, *Kişisel Gelişim Zirvaları* (İstanbul, Esenkitap Yayınları, 2013), 199.

²⁰⁹ bk. Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın*, 238-239.

tapların birçoğunda evlilik dışı birliktelikler de çok normal ve meşruymuş gibi aktarılabilmektedir.²¹⁰ Nitekim bu tür birliktelikler, toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumuna ciddi tahribat vermektedir.

Kur'ân açısından değerlendirildiğinde bu ve benzeri durumların hepsi, Allah'ın insanlardan beklediği giyim kuşam tarzına, helal ve temiz rızık anlayışına, iffet ve hayaya aykırıdır. Zira Kur'ân'da Allah'ın edep yerlerinin örtülmesi için giysiler yarattığı,²¹¹ buyrulmaktadır. Böylece kadınların sokağa çıkarken el, yüz, ayak gibi azaları dışında bütün vücudunu örtünmesi, zinet eşyalarının yabancı erkeklerin dikkatini çekmemesi için ayakların yere vurulmaması,²¹² açık seçik bir tarzda giyinilmemesi,²¹³ evden dışarı çıkarken dış giysinin giyilmesi²¹⁴ gibi hususların gereği yerine getirilerek tesettüre dikkat edilmesi istenmektedir. Ayrıca bunlara ilaveten mümin erkeklerin de mümin kadınların da gözlerini haramdan sakınması,²¹⁵ zinadan²¹⁶ ve içkiden²¹⁷ uzak durması, Kur'ân'da emredilen hususlardandır. Bunlar itikâdî açıdan değerlendirildiğinde inkârı küfre götüren, ihmali de ahirette cezayı celp eden hususlar olduğu görülmektedir.²¹⁸ Anlaşıldığı üzere kişisel gelişimin dinî ve kültürel açıdan toplumdan topluma değişen öğretileri ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Bu durum, kişisel gelişim çalışmaları içerisinde kültürel ve dinî bir çakışmanın varlığına işaret etmektedir. Öne sürülen bu farklı yaklaşımlar neticesinde ya muhatabın kafası karışabilmekte ya da muhataplar kendi inanç ve değerlerinden kopabilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın ortaya koymuş olduğu inanç ilkelerine göre kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen her birey bu hususları göz önünde bulundurmalıdır.

SONUÇ

Her ideolojinin toplumsal hayat hakkında öne sürdüğü birtakım düşünceleri ve iddiaları vardır. Bu görüşleri öne sürenler, telkinlerini kendi ideolojilerinin süzgecinden geçirerek ortaya koymaktadırlar. Her birinin kendine özgü kriterleri olduğu gibi evrensel olarak nitelendirilebilecek ortak

²¹⁰ bk. Kutsi Akıllı, *Salakları Tanıma ve Korunma Yolları* (İstanbul: Parantez Yayınları, Mart 1998), 18.

²¹¹ el-A'râf 7/26.

²¹² en-Nûr 24/31. Âyette bahsedilen "görünen yerler hariç" kısmı, çeşitli ihtilaflar olmakla birlikte genel olarak el, yüz, ayak gibi uzuvlar haricinde örtülmesi gereken yerleri kast etmektedir. bk. er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/206-207; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/213-215; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/70-75.

²¹³ el-Ahzâb 33/33.

²¹⁴ el-Ahzâb 33/59.

²¹⁵ en-Nûr 24/30-31.

²¹⁶ el-İsrâ 17/32.

²¹⁷ el-Mâide 5/90-91.

²¹⁸ el-A'râf 7/37; el-En'âm 6/156, 157; en-Nahl 16/36; ez-Zümer 39/44, 56, 58 vd. bk. Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/491.

yönleri de bulunmaktadır. Kur'an'la mutabık olan ortak görüşlerin yanında onun öğretilerine ters düşen kişisel gelişim telkinleri de mevcuttur. Bu nedenle yaygın kişisel gelişimin toptan reddedilmesi yerine onun içerisindeki Kur'an'la mutabık olmayan görüşlerin ortaya konularak temizlenmesi, kişisel gelişimini Kur'an'ın anlayışına göre gerçekleştirmek isteyenler için faydalı olacaktır.

Kur'an'da dolaylı ya da direkt olarak kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde kişisel gelişim öğretileri iman, amel ve ahlâk bütünlüğü gözetilerek muhataplara sunulmaktadır. Ahiret inancı, dünyada yapılan işlerden hesaba çekilme, cennet, cehennem gibi mefhumlar, insanların dünya hayatındaki davranışlarına çeki düzen vermesinde önemli roller oynamaktadır. Dolayısıyla bu anlayışın esas alındığı kişisel gelişim öğretilerinin vicdanlarda daha etkili bir çağrışıma vesile olacağı ön görülebilir. Zira insanların koyduğu kanunlar, her zaman meşru olmayan arzu ve istekleri engelleyecek güce ve etkiye sahip değildir. Dolayısıyla kişileri, meşru olmayan bu arzu ve istekler konusunda frenleyebilecek ve doğruya yönlendirecek en önemli içsel kontrol mekanizmalardan birisi, dinî inançtır.

Kişisel gelişimde insanın benliğini dinginleştirmek, ruhsal rahatlama sağlamak ve onu motive etmek adına birtakım öneriler bulunmaktadır. Meditasyon ve yoga bunlardan en yaygın olanlarıdır. Bunlar Uzakdoğu dinlerinden alıntılanarak insanlara sunulmaktadır. Dünyanın diğer bölgelerinde ise sekülerleşen hayat tarzlarının getirdiği boşluktan kaynaklı olarak rağbet edilmektedir. Bu durumu fırsat bilen bazı kimseler, bu uygulamaları dinî kimliklerinden sıyrılarak boşluktaki insanlara sunmaktadır. Bu sunumlarda temel sloganlar; sağlıklı yaşam, mutluluk, başarı gibi söylemlerdir. İçerik olarak muhataptan “rahatlama, gevşeme” gibi klişe sloganlarla gözlerini kapatması, gevşeyip rahatlama, pozitif düşünmesi, hayali olarak tüm kötülükleri ve olumsuzlukları kaldırıp attığını varsayması istenir. Bu gibi uygulamalar görünürde masum gibi durmaktadır. Ancak Kur'an penceresinden dikkatli bir şekilde bakıldığında birçok problem gün yüzüne çıkmaktadır. Öncelikle Kur'an'daki Allah tasavvurunun bu kitaplarda form değiştirdiği görülmektedir. Bu öğretilere göre istenilen başarıların elde edilmesi, derin bir düşünce tasavvuruna dalarak kişinin kendi bilinçaltına yaptığı telkinlerle mümkündür. Kişinin, kendi benliğindeki tanrıya isteklerini kabul ettirip yaptığı hataları affettirerek ruhsal yönden rahatlama hedeflenmekte ve bunun neticesinde de istenilen başarıların kapıları aralanmaya çalışılmaktadır. Böylece Kur'an'da vasıflandırılan Allah tasavvuru devreden çıkarılıp insanın kendi benliğine yerleştirilerek bizzat kendisi tanrılaştırılmaktadır. Nihayetinde dua ve tövbeleri kabul etme yetkisi, bir nevi her insanın kendi tekeline ve-

ilmektedir. Diğer bir tabirle, Allah'a ihtiyaç duyulmadan istekler talep edilmekte ve pişmanlıklar sükûnete erdirilmektedir. Bunların yanında “tanrısal yönle iletişime geçme” gibi tabirlerle de yaratıcı ile bireysel iletişime geçilmesi amaçlanarak peygamberlere has kılınan vahiy anlayışı tahrif edilmektedir. Yine bu hususlar da Kur'ân'ın itikâdî anlayışına ters düşmektedir. Zira Kur'ân'da insanın ahlâkî ve itikâdî tekâmülü, ruhsal teskini ve motivasyonu için namaz, oruç, hac gibi ibadetler emredilir. Bu ibadetler içerisinde ya da müstakil olarak yapılan dua, zikir, tövbe, istiğfar gibi uygulamalarla yaratıcı ile bağ kurulması, onun karşısında acziyetin kabul edilmesi sağlanır. Böylece Allah'ın otoritesi kabul edilmiş olup yaşam şekli O'nun bildirdiklerine göre tanzim edilir. Tüm bunlar yapılırken insan, sonuçtan ziyade süreçten sorumlu tutulur. Eğer ki süreç, kendisine biçilen ömür son buluncaya kadar yaratıcısının kendisinden talep ettiği şekilde ilerlemişse ahirette en güzel şekilde mükafatlandırılır. Ancak yaygın kişisel gelişimde genellikle süreç değil de sonuç göz önünde bulundurularak elde edilen kazanımlara göre başarı değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarının bazılarındaki problemlili anlayışlardan birisi de şükür ve kanaatin göz ardı edilerek, bencilliğin teşvik edilmesidir. Aslında insanın kendi selameti açısından nefsine yönelik kazanımlar elde etmesi makul bir davranıştır. Ancak bu anlayışı gerektiğinden fazla ileri götürenler zamanla bencilleşmeye başlamaktadırlar. Bencillik ise insanı nefsının kölesi haline getiren, kibre sürükleyen, şükür ve kanaati bitiren kötü bir haslettir. Bu çalışmalardaki bencilliği körükleyen telkinlerle insanlar, her şeyin en iyisini hak ettiğine ikna edilmeye çalışılmaktadır. Tek dünyalı bir anlayışın hâkim olduğu öğretiler empoze edilerek egolar şişirilmektedir. Kazanç, mutluluk, başarı gibi insanın ilgisini çeken kavramlar üzerinden öne sürülen bu telkinler neticesinde kibirli, bencil ve kanaatsiz bireyler türetilmektedir. Bu telkinler kişisel gelişim kitaplarında o kadar yoğundur ki en masum tavsiyeler dahi bir zaman sonra bireyler üzerinde önemli tahribatlara neden olabilmekte ve onları giderek narsist bir insan haline dönüştürmektedir. Bu da kendini neredeyse Tanrı mesabesinde gören insanların türemesine neden olmaktadır. Doğal olarak böyle bir anlayış da Kur'ân'ın itikâdî anlayışına ters düşmektedir. Zira Kur'ân'da insana fedakârlık yapması, paylaşması ve nefsının kölesi olmaması öğütlenir. Yapmaya niyet ettiği bir işte gerekli tedbirleri alıp sonucunu Allah'a bırakması yani tevekkül etmesi telkin edilir. Netice bakımından olumlu bir sonuç alındığında şükretmesi, olumsuz bir sonuçla karşılaştığında ise sabretmesi gerektiği bildirilir. Olaylar daha çok dünya endeksli değil de ahiret endeksli olarak değerlendirilip imtihan olarak görülür. Yanlış bir iş yapıldığında,

mümkün olduğu kadar telafisi yapıp pişman olunarak Allah'tan af dilenmesi gerektiği vurgulanır.

Yaygın kişisel gelişim anlayışındaki bir diğer farklılık da başarı, mutluluk ve sağlık gibi mefhumların sürekli gündemde tutularak kutsallaştırılmasıdır. Bu çalışmalarda olumlu görünen her şey dünya hayatı açısından değerli görülürken Kur'an'da bu ölçü, ölümden sonraki hayata uzanarak Allah'ın rızasına göre değerlendirilmektedir. Bu da süreç içerisinde dünyada herhangi bir başarı elde edilemese dahi ahirette belirli bir mükâfat elde edileceği umularak psikolojik açıdan rahatlama sağlamaktadır.

Netice itibarıyla daha sağlıklı ve tutarlı bir kişilik eğitimi gerçekleştirmek için kişisel gelişimin bu tespitler ışığında yeniden ele alınması gerekmektedir. Yaygın kişisel gelişim öğretileri gözden geçirilerek, içeriğindeki yanlış ve zararlı düşüncelerden arındırılmalı; iman, amel bütünlüğü gözetilerek insanlara sunulmalıdır. Bununla birlikte Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümler göz önünde bulundurularak öldükten sonra tekrar diriltileceği ve hesap verileceği bilinci aşılmalıdır. Nitekim kişisel gelişim, Kur'an'ın temel ilkeleleriyle mutabık bir yapıya dönüştürüldüğünde elde edilen sonuç pratiğe daha uygun ve toplumsal yaşam açısından daha verimli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. “Alak Suresi Bağlamında Şahsiyeti İnşanın İlk Nüveleri”. 3. *International Baku Scientific Research Congress*. ed. Prof. Dr. Gulzar İbrahimova. 466-479. Baku: Baku Eurasia University, October 15-16, 2021.
- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Adaklı, Aydın. *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim*. Nevşehir: Simtel Ofset, 2017.
- Addington, Jack Ensing. % 100 *Düşünce Gücü*. çev. Birol Çetinkaya. İstanbul: Akasha Yayıncılık, 1996.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akalın vd., Şükrü Haluk. *TDK Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akıllı, Kutsi. *Salakları Tanıma ve Korunma Yolları*. İstanbul: Parantez Yayınları, 2. Basım, Mart 1998.
- Akyıldız, Tahsin. *Başarı Taktikleri*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.

- Aşkın, Pertev. “Doğu-Batı Arasındaki Kişisel Gelişim Buluşması”. *Kişisel Gelişim Dergisi* 10/1 (Kasım 2003).
- Aslan, Mecbure ve Doğan, Selen. “Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/26 (2020), 291-301.
- Avcı, Meryem. *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri*. Ankara: Mana Kitap Yayınları, Ocak 2019.
- Ay, Mahmut. *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu -İbn Acibe'nin el-Bahru'l-Medîd Adlı Tefsiri-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Aydın, Vedat. *İslam'a Göre Kişisel Gelişim*. İstanbul: Çıra Yayınları, Ocak 2016.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk - Muhammed Ahmed el-Etraş. Beyrût: Dâru'r-Reşîd, 2000/1421.
- Bozdağ, Muhammed. *Düşün ve Başar*. İstanbul: Yakamoz Yayınları, 209. Basım, Eylül 2013.
- Carlson, Richard. *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*. çev. Esat Ören. İstanbul: Alkım Yayınevi, 4. Basım, 1999.
- Casson, Herbert N. *Başarı Yolunda Adım Adım*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevekkül”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çakmak, Müberra. *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Demir, Esat. *Kur'an ve Kişisel Gelişim*. İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınları, 2017.
- Demirel, Özcan. *Eğitim Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005.
- Demirkıran, Erdal. *Ben Dünyanın En Akıllı Çocuğuyum*. İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 1. Basım, Ekim 2017.
- Demirkıran, Erdal. *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*. İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 2011.
- Demirli, Ekrem. *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*. İstanbul: Turkuaz Haberleşme ve Yayıncılık, Nisan 2017.
- Ebu Muhammed, Abdulmelik b. Hişam. *es-Siretu'n-nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1987.

- Ekşi, Füsün. *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Erşahin, Cengiz. *Gerçek Sır*. Ankara: Tutku Yayınevi, 69. Basım, Ocak 2011.
- Erşahin, Cengiz. *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*. Ankara: Tutku Yayınevi, 2009.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1384-87/1964-67.
- Ezmeci, Esra. *İz Bıraktığın Kadar Varsın*. İstanbul: Destek Yayınları, Kasım 2021.
- Fein, Ellen - Schneider, Sherrie. *Kurallar: "Doğru Erkeği Elde Etmenin Sırları"*. çev. Seda Onbulak. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, Nisan 1997.
- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yağûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ'u ulûm'id-dîn*. trc. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1987.
- Gödeş, Mustafa. *Kişisel Gelişim Zirvaları*. İstanbul: Esenkitap Yayınları, 2013.
- Grabhorn, Lynn. *Secret Çekim Yasası*. çev. Suat Kadioğlu. İstanbul: Kalipso yayınları, ts.
- Günay, İlhami. "Kur'ân-ı Kerim'de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/2 (Winter 2015), 435-460.
- Halîl b. Ahmedî *Kitâbu'l-âyn*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Helge, Doris. *Acıyı Güce Dönüştürmek*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Kasım 2003.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunis: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Asakir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995. 80 Cilt.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdiş-Şeyh li't-Turâs, 2000.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr Muhammed Ahmed Hasebullah Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed. *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.

- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrût: Kütübî'l-İslâmî, 3. Basım, 1984.
- İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp. *el-Müfredat fî Garibü'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyid Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Kara, Osman. "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012), 1-24.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Karayılan, Abdurrahman Hakan. *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Koçak, Metin. *Olumlu Düşüncenin Gücü*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Koyuncu, Arzum. *Kur'an'ın Işığında Surelerin İniş Sırasına Göre Kişisel Gelişim Yorumları*. İstanbul: Cinus Yayınları, Mayıs 2018.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Kişisel Gelişim Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, Ağustos 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (öl. 671/1273). *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. thk. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülsâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâle*. nşr. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî. Mısır: Matb'at-ü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1.Basım, 1940/1359.
- Kutub, Seyyid. *fî Zılâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrût: Dar'üş-Şûruk, 1982.
- Loehr, James E. *Stres Altında Başarılı Olmak*. çev. Tuncer Büyükonat. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Mart 1999.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (öl. 333/944). *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 14 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Mckay, Matthew ve Fanning, Patrick. *Özgüvenin Yaratılması ve Korunması*. çev. Anita Tatlier. İstanbul: Epsilon Yayınları, 1998.
- Özdemir, İlker. "Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2010), 63-95.
- Özkan, Zülfikar. *Bilgelige yönelik kişisel gelişim dinamikleri*. İstanbul: Hayat Yayıncılık 4. Basım, 2003.

- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Peale, Norman Vincent. *Olumlu Düşünmenin Gücü*. çev. Şahin Cüceloğlu. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2. Basım, Mart 1997.
- Peker, Hüseyin. *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Pitino, Rick. *Başarılı Olmak Bir Tercihtir*. çev. Tuncer Büyükonat ve Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Eylül 1998.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Reid, Natalie. *Kuantum Mucizesi*. çev. Pelin Tornay. İstanbul: Omega Yayınları, 2007.
- Robbins, Anthony. *Sınırsız Güç*. çev. Mehmet Değirmenci. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 8. Basım, 1992.
- Salerno, Steve. *Sham: How the self-help movement made America helpless*. New York: Random House, 2005.
- Sayar, Kemal. *Yavaşla*. İstanbul: Kapı Yayınları, 35. Basım, Ekim 2021.
- Sekman, Mümin. *Her Şey Seninle Başlar*. İstanbul: Alfa Yayınları, 6. Basım, Kasım 2006.
- Sekman, Mümin. *Limit Sizsiniz*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, Mart 2008.
- Sürücü, İbrahim. “Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (Aralık 2017), 406-425.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân. *Lübâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Segâfiyye, 1. Basım, 2002/1422.
- Şengül, Serkan - Acar, Osman Kürşat. “Türkiye’de Kişisel Gelişim Alanının Özgünlüğü: Kişisel Gelişim Kitaplarının İçerikleri ve Alanın Türk İslam Medeniyeti Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/24 (2021), 413-435.
- Şengül, Serkan - Acar, Osman Kürşat. “Türkiye’de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (Mart 2021), 219-235.
- Sezik, Nejat. *Kişisel Gelişim El Kitabı*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 4. Basım, Aralık 2003.
- Şirin, Turgay. *Kişisel Gelişim Medeniyeti*. İstanbul: Armoni Yayıncılık, 1. Basım, 2005.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi’u'l-beyân ‘an te’vîli âyi'l-Kur’ân*. thk. ‘Abdulmuhsîn et-Turkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Tarhan, Mustafa. *İçindeki Gücü Keşfet*. İstanbul: Kalipso Yayıncılık, 2005.

- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ekim 2017.
- Tokur, Behlül. *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Topçu, Kemal. *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*. İstanbul: Gülhane Yayınları, 1. Basım, Eylül 2011.
- Tzu, Sun. *Savaş Sanatı*. çev. Sinem Aksevim. İzmir: İkilem Yayınevi, 1. Basım, Haziran 2020.
- Ünlü, Fatih. *Hedef Belirleme ve Stresle Baş Etme*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Vahidî, *Esbâbu'n-nuzûl*. thk. Kemâl Besyunî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Yeğîn vd., Abdullah. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*. İstanbul: Türdav Yayınları, 1978.
- Zengin, Mahmut - Arslan, Elif İçöz. “Dini, Felsefi, Psikolojik Boyutlarıyla Vicdan ve Değerler Eğitimindeki Yeri”. *AUID* 6/10 (Haziran 2018), 323-345.
- Zemahşerî. *El-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd vd. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.
- Ziglar, Zig. *Zirveye Çıkan Basamaklar*. çev. Tayfur Keskin. İstanbul: Beyaz Yayınları, Kasım 2000.